mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

Türkiye'de Yeni Siyasal Rejimin İnşasında Büyük Sermayenin 2008 Sonrası Dönüşen Rolü (2010-2013)

Hande Beyza Doğdu, Bağımsız Araştırmacı
ORCID: 0000-0002-7204-5211
E-posta: beyzadogdu1996@gmail.com

Öz

Eleştirel yazında sıklıkla vurgulandığı gibi, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) özelinde büyük sermaye, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesinde rol oynayan en önemli aktörlerden birisi olacak ve hem güçlü bir yürütme eliyle neoliberal ajandanın istediği hız ve yoğunlukta hayata geçirildiğine tanık olması hem de Cumhuriyet tarihi içerisindeki en karlı dönemini yaşaması doğrultusunda özellikle iktidarının erken döneminde AKP'ye olan desteğini sıklıkla dile getirecektir. Bu destek salt övgülerle sınırlı kalmayacak, büyük sermaye, AKP'nin yerleşik aktörlere karşı devlet aygıtı içerisinde girişeceği iktidar mücadelesini başlatacağı 2007 sonrası süreçte siyasal iktidarın yanında konumlanacak ve özellikle, Türkiye'de mevcut siyasal rejimin inşasını temsil eden bu sürecin 2010'a uzanan erken döneminde genel sınıf çıkarları etrafında, AKP iktidarından desteğini esirgemeyecektir. AKP iktidarının devlet aygıtındaki güç ilişkilerini tamamen dönüştürme ve kendi kontrolü altında toplama arzusu çerçevesinde atacağı oldukça kritik bir adım olan 2010 Anayasa referandumu sürecinde ise bu denklem sert bir şekilde bozulacaktır. Bu dönemde anayasa paketine karşı olumsuz bir tavır sergileyecek olan TÜSİAD, 2013'e uzanan süreçte yine genel sınıf çıkarları etrafında 2007-2010 sürecinden farklı bir pozisyonda yer alacaktır. TÜSİAD yeni siyasal rejimin inşası sürecinde mesafeli bir pozisyonda konumlanacaktır zira, yürütme erkinde merkezileştirilmiş olan devlet iktidarının bir de kişiselleştirilmesi büyük sermayenin Türkiye kapitalizmine yönelik savunduğu dönüşümün ihtiyaç duyduğu koşulları yok etmek anlamına gelecektir. Büyük sermayenin yeni siyasal rejime karşı biçimlenecek mesafesi, 2013 senesinin sahne olacağı kriz dinamikleri ile 2013 sonrası dönemde daha da netleşecektir. Nitekim bu çalışmanın amacı büyük sermayenin 2013 sonrası dönemde somutlaşacak olan mesafesinin üzerinde yükseleceği hatta, yani büyük sermaye ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin düğümlerinin saklı olduğu 2008 krizi ve geçiş sürecine odaklanmaktır. Bir başka deyişle, sermaye için avantajlar içerdiği yadsınamayacak olan bir siyasal rejime karşı büyük sermaye tarafından örülecek mesafenin arkasındaki sınıfsallığı görünür kılma çabasıdır. Bu anlatı çerçevesinde ağırlıklı olarak TÜSİAD'a ait raporlara, dergilere ve vurgulanan dönemleri içeren gazete arşivine başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Sermaye, TÜSİAD, 2008 Krizi, AKP, Siyasal Rejim.

Makale Gönderim Tarihi: 17.12.2025, Makale Kabul Tarihi: 14.04.2026

The Transforming Role of the Big Bourgeoisie in the Construction of the New Political Regime in Turkey post-2008 (2010-2013)

Abstract
As frequently emphasized in critical studies, in the case of the Turkish Industry and Business Association (TÜSİAD), big bourgeoisie was a key actor in the rise of the Justice and Development Party (AKP) to power and expressed support for the AKP in its early period of rule, in relation to the rapid implementation of the neoliberal agenda under a strong executive and the most profitable periods in the history of the Republic. This support extended beyond rhetoric. In the post-2007 period, as a power struggle initiated by the AKP within the state apparatus against established actors unfolded, big bourgeoisie increasingly aligned itself with political power. In the early phase of this process extending to 2010, which represents the construction of the current political regime in Turkey, it maintained its support for the AKP in line with broader class interests. In the 2010 constitutional referendum, a critical step in the AKP's effort to transform power relations within the state apparatus and centralize control over them, this alignment was disrupted. TÜSİAD adopted a negative stance toward the constitutional package and, up to 2013, occupied a position distinct from the 2007–2010 period in line with class interests. It became more distanced in the construction of the new political regime, as the personalization of executive power weakened conditions required for the transformation of Turkish capitalism advocated by big bourgeoisie. This distance became clearer after 2013. Accordingly, this study focuses on the 2008 crisis and the transition period as the background of this evolving distance, namely the nodal points in the relationship between big bourgeoisie and political power. It seeks to render visible the class relations underlying the distancing of large capital from a political regime that nevertheless contained advantages for capital. The analysis relies on TÜSİAD reports, journals, and newspaper archives.

Keywords: Big Bourgeoisie, TUSIAD, 2008 Crisis, AKP, Political Regime.

Giriş

Türkiye'de 90'lı yılları biçimlendiren hegemonya krizinin yıkıntıları üzerinde yükselecek olan AKP'nin iktidara gelmesinde rol oynayan en önemli aktörlerden bir tanesi TÜSİAD'dır. Yeni birikim stratejisi etrafında sermayenin farklı fraksiyonlarının birliğini tesis etmesi ve tabi sınıfların rızasını üretmesi suretiyle sağlam bir hegemonyanın ihtiyaç duyduğu şartları sağlayacak olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), süreç içerisinde gerek ekonomi alanında gerek siyasal alanda attığı adımlarla kendi oy tabanı dışında geniş bir seçmen kitlesine ulaşacak ve her seçimde oy oranını önemli ölçüde arttırarak uzun bir

 Doğdu, H. B. (2026) "Türkiye'de Yeni Siyasal Rejimin İnşasında Büyük Sermayenin 2008 Sonrası Dönüşen Rolü (2010-2013)", *Mülkiye Dergisi*, 50(2), 362-398.

dönem tek başına iktidar olacaktır. Bu doğrultuda hem 'kayıp doksanlar'dan sonra güçlü bir yürütme eliyle neoliberal ajandanın istediği hız ve yoğunlukta hayata geçirildiğine tanık olacak hem de Cumhuriyet tarihi içerisindeki en karlı dönemini yaşayacak olan büyük sermaye, vurgulanan süreçte AKP iktidarına övgülerini sıralamaktan geri durmayacaktır. Belirtmek gerekir ki, söz konusu destek salt övgülerle sınırlı kalmayacaktır. Büyük sermaye, AKP'nin, devlet aygıtı içerisinde yerleşik aktörlere karşı yürüteceği iktidar mücadelesinin fitilini ateşleyeceği 2007 sonrası süreçte siyasal iktidarın yanında konumlanacak ve Türkiye'de yeni siyasal rejimin inşasını temsil eden yolun erken döneminde genel sınıf çıkarları etrafında AKP iktidarından desteğini esirgemeyecektir. Bu denklem, AKP iktidarının devlet aygıtındaki güç ilişkilerini tamamen dönüştürme ve kendi tahakkümü altına alma arzusu çerçevesinde atacağı oldukça kritik bir adım olan 2010 Anayasa referandumu sürecinde ise sert bir şekilde bozulacaktır. Zira bu dönemde söz konusu anayasal değişikliklere karşı olumsuz bir duruş sergileyecek olan TÜSİAD'ın pozisyonu, 2013'e uzanan süreçte yine genel sınıf çıkarları doğrultusunda farklılaşacaktır. Büyük sermayenin yeni siyasal rejime karşı mesafesi (TÜSİAD temsilcilerinin açıklamalarında gözlemlenebileceği gibi)[1] 2013 sonrası dönemde daha da netleşecektir. Nitekim bu çalışmanın amacı da 2013 sonrası dönemde daha da netleşecek olan söz konusu mesafenin, üzerinde yükseleceği 2010-2013 hattına odaklanmaktır. Bu amaç çerçevesinde büyük sermayenin vurgulanan mesafesinin belirginleşeceği 2010-2013 hattı, 2008 dönemeci üzerinden ele alınacaktır çünkü bu çalışmanın savunusuna göre, büyük sermaye ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin düğümleri 2008 krizi ve geçiş süreci içerisinde saklıdır.

TÜSİAD, sistem içerisinde yeni aktörlerin ağırlığının belirginleştiği ve buna bağlı olarak rekabetin yoğunlaştığı 2008 küresel ekonomi krizi sonrası neoliberal kapitalizmin yeni aşamasında mevcut birikim modeli sınırlarına ulaşmış olan Türkiye'nin ancak rekabet gücünü arttırarak var olabileceğini savunacak ve bu bağlamda yeni bir birikim stratejisi talebi ortaya koyacaktır. Aynı süreç, halihazırda devlet aygıtı içerisinde iktidar savaşı yürütmekte olan AKP hükümetinin 2008 krizine vereceği yanıt doğrultusunda, devlet iktidarının merkezileşmesinin hız kazanmasına ve ekonomi yönetiminde yeniden siyasallaşma eğiliminin belirginleşmesine tanıklık edecektir. Dahası, bu süreç, ekonomi yönetiminin AKP'nin siyasal temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonlarının talepleri ile uyumlu bir rota kazanmasına sahne olacaktır. Oluşan bu görüntü etrafında mevcut otoriter siyasal rejimin daha da otoriter bir karakter kazanması, yani yürütme erkindeki güçlenmenin ve özerkleşmenin 'kabul edilebilir sınırları aşma' ihtimali, süreç içerisinde

TÜSİAD tarafından destek görmeyecektir. Zira devlet iktidarında bu yönde gerçekleşecek bir dönüşüm, 2008 krizinin yansıması doğrultusunda finansal bolluğun geri çekildiği, bu gelişmeye bağlı olarak sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkilerin yeniden keskinleştiği ve kural temelli ekonomi yönetiminin kırılmaya uğradığı süreçte mevcut kaynakların hangi sermaye fraksiyonuna ne oranda dağılacağının da tamamen belirsizleşmesine ve sorguya kapanmasına, bir başka deyişle, sermaye birikim sürecini belli sermaye fraksiyonları lehine belirleyen bir kontrolsüz iktidar yaratmaya denk düşmektedir. Tam da bu nedenle TÜSİAD tarafından 'Türk tipi başkanlık sistemi', özelde, talep ettiği birikim stratejisinin önünde büyük bir engel olarak; genelde, sınıfsal konumunda bir erozyon tehlikesi olarak görülecek ve TÜSİAD bu çerçevede otoriter pratikleri Gezi Hareketi'ne uzanan süreçte hızla yoğunlaşacak olan AKP iktidarına eleştirilerini sertleştirmeye başlayacaktır.

Çalışmanın bölümlerine geçmeden önce belirtmek gerekir ki bu çalışmanın kuramsal arka planı Poulantzas'ın kavram ve teori seti ışığında şekillenmiştir. Bununla beraber, Gramsci ve Jessop'ın çalışmalarının sağladığı kavramsal araçlar da kullanılmıştır. Çalışma içerisinde başvurulan bu kavramlara dair kısa bir açıklamada bulunarak başlamak yararlı olacaktır. Ekonomik krizlerin kendini siyasi krize dönüştürdüğü durumlar için Gramsci'nin 'hegemonya krizi' kavramını öneren Poulantzas (2010: 411), bu kavramı özetle toplumsal ilişkilerin bütününü çevreleyen kriz durumlarını tanımlamak için kullanır. ''Hegemonya'' kavramı ise hakim sınıfın değer ve normlarının tahakküm altında olan sınıf üzerindeki ideolojik hakimiyeti''ni tanımlamaktadır (Carnoy, 2013; Jessop, 2008: 65-69). ''Hegemonya projeleri'' hakim sınıf çıkarlarının toplumsal sınıflar tarafından benimsenmesinin ve içselleştirilerek yeniden üretilmesinin sağlanmasında ''anahtar işlevi'' gören ulusal-popüler politik projelerdir ve bir hegemonya projesinin başarısı (Poulantzas'ın ''kapitalist toplumlarda özgül bir ittifak'' olarak tanımlayacağı ve hegemonik fraksiyon himayesinde sermaye sınıfı fraksiyonlarının ''özel ve çelişkili'' birliğini ifade eden) iktidar bloğunun birliğini sağlamakla birlikte tahakküm altındaki sınıfların rızasını da üretmesine ve doğrudan sınıf ilişkilerinden kaynaklanmayan sosyo-politik konuları da hegemonik sınıf projesine eklemlemesine dayalıdır (Jessop, 2008: 279-283; Poulantzas, 2003: 266-280). Kapitalist bir toplumsal formasyonda hegemonya projeleri aynı zamanda belirli ''birikim stratejilerini'' de içermek durumundadır. ''Birikim stratejisi', çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik ''büyüme modelini'' tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer. Yani, görece istikrarlı bir ekonomik

büyüme modelini ekonomik, politik, ideolojik ve kurumsal düzenlemeleriyle sağlamayı hedefler. Böyle bir modelin başarılı olabilmesi için ise farklı sermaye fraksiyonlarını belli bir fraksiyonun hegemonyası altında birleştirmesi gerekir (Jessop, 2008: 266).

Bu anlatı doğrultusunda çalışmada ilk olarak iktidarının erken döneminde AKP ve büyük sermaye arasındaki ilişki incelenecek ve bu ilişkinin inşasında rol oynayan dinamikler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise 2008 krizi ile geçiş sürecine odaklanılacak ve AKP iktidarı ile büyük sermaye arasındaki ilişkinin düğümlerinin bu süreçte atıldığı savunulacaktır. 2010-2013 arası dönemi kapsayan üçüncü bölümde ise 2010 Anayasa Referandumu merkeze alınacak ve TÜSİAD'ın, yeni siyasal rejimin inşasını temsil eden sürecin erken aşamasındaki tavrında 2008 süreciyle beraber yaşandığı öne sürülecek olan kırılmanın bu süreçte açığa çıktığı savunulacaktır.

''Yaz'': İktidarının Erken Döneminde AKP ve Büyük Sermaye

Farklı toplumsal ve sınıfsal kesimlerden oluşan desteği tek başına sağlayarak 2002 yılında iktidara gelecek olan AKP, sermayenin farklı fraksiyonlarının yeni birikim stratejisi etrafında birliğini tesis etmesi ve tabi sınıfların rızasını üretmesi suretiyle (Bekmen, 2018: 70; Akça, 2018: 47) sağlam bir hegemonyanın ihtiyaç duyduğu şartları sağlayacak ve bu doğrultuda bir önceki dönemi biçimlendiren hegemonya krizini aşacaktır. Böylece 90'lar boyunca Türkiye'de neoliberal stratejinin işlemesinin önündeki en büyük bariyeri yıkacak olan bu parti, iktidarının erken döneminde gerek ekonomi alanında gerek siyasal alanda attığı adımlarla da kendi oy tabanı dışında geniş bir seçmen kitlesine ulaşacaktır.

İktidara gelmesinde uluslararası sermayeden ve Batılı güç odaklarından destek gördüğü daha önceki çalışmalarda sıklıkla vurgulanmış olan[2] AKP, 2002 genel seçimlerine içeride de TÜSİAD özelinde büyük sermayenin desteğini kazanmış bir şekilde girecektir.[3] Bu destekte 90'ların kırılgan, kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinden sonra ufukta ilk defa 'güçlü bir yürütme'nin anahtarını tek başına elinde tutan bir partinin görünmesinin[4], (üstelik bu partinin siyasal İslamcı köklerine karşın iktidara geldiği takdirde neoliberal ajandaya bağlı kalacağının teminatını vermesinin) belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Zira 'istikrarlı tek parti iktidarı', Türkiye'de bir önceki dönem rayından çıkmış olan neoliberal ekonomik büyüme stratejisinin yeniden rotalandırılması için ihtiyaç duyulan toplumsal desteğe sahip olma anlamını taşıması itibariyle büyük sermaye için oldukça önemlidir. Her ne kadar AKP'nin iktidara gelmesinden ilk birkaç ay sonra bu desteğin

yerini (henüz ekonomide rüştünü ispat edememesi, savaş karşıtı toplumsal basınç ile ABD'nin Irak Savaşı konusunda taleplerini karşılayamaması ve AB gündeminin hız kaybetmesi nedeniyle) soru işaretleri alacak olsa da[5] 2004 yılına gelindiğinde bu soru işaretlerinin yerini bütünüyle olumlu bir tabloya bırakacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, söz konusu yıl içerisinde (TÜSİAD'ın yayın organı olan) Görüş dergisinin yayımlanan bir sayısının önsözüne (Tükel, 2004), büyük sermayenin adeta bir rüyanın içindeymiş gibi hissetmesini yansıtır şekilde, ''İnanması zor ama gerçek'' başlığı konulacaktır. Yazının içerisinde yer alan şu ifadeler ise, büyük sermayenin bu duygu durumunun oluşmasında rol oynayan gelişmeleri görünür kılar niteliktedir;

> Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde enflasyonu üç haneli rakamların yakınında görmeye alışmış toplumumuz bugünlerde tek haneye yaklaşan enflasyon oranıyla yeniden tanışıyor. Avrupa Birliği'ne üyelik için Türkiye'ye dayatılan Kopenhag kriterleri neredeyse tamamlanmış durumda. Ekonomik durum için de gerekli yasalar ve yasal düzenlemeler hızla ilerliyor (…) Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin katılıp katılmaması değil, zamanlaması tartışılıyor (...) Hükümetin işbaşına geldiği günden bu yana attığı bütün adımlar Türkiye'nin yol ayrımı noktasını çoktan geride bıraktığını gösteriyor. (Tükel, 2004)

AKP iktidarının kendisinden önceki iktidar döneminde hazırlanan ve hayata geçirilen IMF programının ''iştahlı bir uygulayıcısı'' olarak (Çulha Zabcı, 2013: 149) söz konusu programı aynen devam ettirdiği bu süreç gerçekten de dünya kapitalizmiyle daha ileri bir bütünleşme arayışında olacak kadar güçlenmiş büyük sermaye içerisindeki grupların ihtiyaçlarına ve taleplerine yanıt verecek şekilde yabancı sermaye girişlerinin canlanmasına, enflasyonun kontrol altına alınmasına, yüksek ihracat oranlarına ulaşılmasına ve büyüme hızının artmasına sahne olacaktır (Yaman-Öztürk ve Ercan, 2009: 87; Öniş, 2012: 139; Boratav, 2013: 464). İlk bakışta oldukça iç açıcı bir manzaranın görüldüğü bu denklemde dış etkinin belirleyici rolünü görünür kılmak oldukça önemlidir. Zira, AKP iktidarının bugün hala daha 'başarılı ekonomi yönetimine' mal edilen söz konusu manzarada dış etkinin rolünü görünür kılmak, söz konusu yargının içerdiği illüzyonu açığa çıkarmaktadır. Özetlemek gerekirse, AKP'nin iktidara geldiği süreç ile küresel finans piyasasındaki ucuz kredi bolluğu dönemi çakışmış ve iktidar bir yandan finansal bolluk imkanından daha çok yararlanabilmek için yapısal uyum programına bağlı kalarak finansal istikrara dayalı ekonomi politikalarını uygularken diğer yandan da hızlandırılmış bir şekilde kamu mallarını ve hizmetlerini özelleştirmeye yönelmiştir. Bütün bu süreç doğrultusunda ülkeye giren yabancı sermaye ve krediler, özelleştirme pratikleri ile desteklenmiş ve 2008 küresel ekonomi

krizine giden sürece dek ülke içerisinde finansal bolluğun gelişmesinde belirleyici olmuştur (Bedirhanoğlu ve Yalman, 2010). Bu tabloda, temelinde yüksek faiz politikasının yer aldığı, Türkiye ekonomisinde 2001 sonrası dönemi şekillendiren yeni birikim modelinin etkisinin de altını ayrıca çizmek gerekir. Enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olarak görülen iç talepteki genişlemenin yavaşlatılarak ihracatın arttırılmasının hedeflendiği bu birikim modeli[6] çerçevesinde Türkiye'de 2001 sonrası süreçte faiz oranı, dünya piyasalarındaki faiz oranının çok üzerlerine çıkacak ve bunun sonucu olarak da TL, yabancı yatırımcı için çekici bir yatırım aracına dönüşecektir (Akçay, 2012: 151-152). Bu doğrultuda Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, yurt içi piyasada döviz bolluğuna neden olacak (ki bu gelişme dövizin dönem boyunca ucuz bir seviyede tutulmasına imkân sağlayacaktır) ve söz konusu bolluk, 2001 sonrasında uygulanan programın enflasyonu düşürmede başarılı olmasının ve görece istikrarlı bir yapının oluşmaya başlamasının ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişini hızlandıracak olması ile uzun vadeli bir dönemde varlığını koruyacaktır. Burada bir parantez açmak gerekirse, aynı denkleme farklı bir açıdan bakıldığında bu finansal bolluğa karşın, vurgulanan dönemin Türkiye'de dış açığın oldukça arttığı bir süreci temsil ettiği görülecektir (söz konusu yükselişi tetikleyen koşulların arka planında ise 2001 sonrası yeni birikim modelinin işleyiş dinamikleri çerçevesinde ihracatın, ithalata dayalı olması yer almaktadır[7]). Diğer yandan her ne kadar 2002-2011 yıllarını kapsayan zaman aralığında dış fonlara bağlı olarak ekonomik büyüme çerçevesinde görece bir başarı sağlanacak olsa da söz konusu büyümeye yüksek katma değerli sanayiye geçiş eşlik etmeyecektir (Ercan ve Oğuz, 2020: 103).

AKP, iktidarının erken döneminde sadece 2001 sonrası ekonomi politikasının karakterini şekillendiren kabullerin[8] başarılı bir uygulayıcısı olmasıyla büyük sermayenin takdirini kazanmayacaktır. Söz konusu takdirin inşasında, kararlılıkla yürüteceği özelleştirme pratiklerinin oldukça büyük bir paya sahip olduğunu söylemek gerekir.[9] Zira 2002-2008 yıllarını kapsayan süreçte gerçekleştirilecek olan özelleştirmeler ile bir yandan Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar hızla artarken diğer yandan kamu sektöründe var olan büyük ölçekli işletmeler büyük sermaye gruplarının eline geçecektir[10]. Üstelik bu dönemin özelleştirme pratikleri çerçevesinde Tüpraş, Erdemir, Petkim ve Türk Telekom gibi simgeselleşecek işletmelerin ''blok satış süreçleri içerisinde ortaya çıkan 'piyasa' değerleri, bu şirketlerin gerek toplumsal, siyasi ve iktisadi açıdan oynadıkları tarihsel rol, gerekse satıldıkları şirketlerin stratejik gelişimine yaptıkları katkı bakımından oldukça orantısız'' kalacak (Angın ve Bedirhanoğlu, 2013: 77) ve bu doğrultuda birçok büyük sermaye

grubu oldukça kısa bir süre içerisinde varlığını hızlıca birkaç kat arttırmış olacaktır.[11]

Büyük sermayenin takdirinin inşasında rol oynayacak bir diğer belirleyicisi ise AKP'nin AB üyeliği yolunda bulunduğu hamleler olacaktır. AKP, doğrudan yabancı sermaye girişi üzerinde sahip olduğu etki potansiyeli nedeniyle 90'lardan itibaren büyük sermaye için çok büyük bir önem taşıyan AB gündemi çerçevesinde 2003 yılından başlayarak iki yıllık süreçte somut adımlar[12] atacak ve vurgulanan adımlar AB nezdinde karşılık bulurken[13] bu konu özelinde kat edilen mesafe, büyük sermayenin AKP iktidarına vereceği destekte önemli bir belirleyiciye dönüşecektir. Burada bir hususun altını çizmek gerekir. Siyasal İslamcı köklerinden ötürü AKP'den rahatsızlık duyacak ve tam da bu nedenle yeni siyasal iktidarı 'Türkiye Cumhuriyeti'nin laik temellerine bir tehdit' olarak algılayacak olan ordu, bu partinin iktidara geldiği süreçten itibaren söz konusu rahatsızlığını açıkça ortaya koymaktan geri durmayacaktır. Bu rahatsızlığı yansıtacak farklı olayların bütünü, AKP'nin süreç içerisinde siyasal gücünü tahkim etmek adına ordunun siyasal alandaki rolünü sınırlandıracak yasal ve kurumsal reformlar gerçekleştirmesinde belirleyici olacaktır. Aynı zamanda AB üyelik sürecinin de gerektirdiği bu reformlar, AB gündemini bu anlamda AKP iktidarı için oldukça işlevsel kılacaktır (Akça, 2018). Bir başka deyişle, AB üyeliği çerçevesinde hayata geçirilen, ''esası ordunun özerk siyasal gücünü kısıtlayan sivilleşme ile bağlantılı'' olan reform paketleri (Cizre, 2008), AB adaylığı sürecini AKP için aynı zamanda ordu ile girişeceği mücadelede yaslanacağı bir dayanağa dönüştürecektir. Dolayısıyla ordu ile AKP iktidarı arasındaki çatışmayı yoğunlaştıracak olan bu reform paketleri, vurgulanan süreçte TÜSİAD'ın iktidara yönelik eleştirilerinin yumuşamasında ise önemli bir rol oynayacaktır. Bu bağlamda AB gündemi özelinde yaşanan süreç, büyük sermayenin siyasal iktidara destek vermesinde zaten başlı başına büyük bir rol oynarken; bu sürecin ordunun siyasal alanda var olan ağırlığı üzerinde yaratacağı daraltıcı etkiyle de söz konusu desteğin inşasına ayrıca katkıda bulunduğunu savunmak mümkündür. Hem son ifadenin anlaşılabilir olması hem de yazınının sonraki bölümleri açısından önem taşıması itibariyle burada bir parantez açmak yararlı olacaktır. 1990'ların sonu 2000'lerin başında Türkiye'nin gerek AB gündemi özelinde gerek IMF ile yapılan anlaşmalar özelinde öngörülen yasal düzenlemeleri hayata geçirmesinin beklendiği süreçte ordu temkinli yaklaşacağı[14] bu yasal dönüşümlerin gerçekleştirilmesine büyük oranda direnç göstermiştir. Söz konusu direnç, Ecevit hükümeti üzerinde önemli bir baskı yaratırken bu denklem en çok da AB gündemini yavaşlatacak biçimde dolambaçlı bir yol izlenmesine yol açmış

ve tam da bu nedenle süreç içerisinde TÜSİAD ile ordu arasında şiddetli bir gerilim şekillenmiştir. Bu gerilim 2002'ye uzanan süreçte derinleşirken AKP iktidarının erken döneminde de AB gündemi özelinde yaşanan gelişmeler etrafında yeniden biçimlenecektir. Dolayısıyla ordu ile büyük sermayenin yine AB gündemi çerçevesinde çatışacak çıkarları[15] TÜSİAD'ın bu süreçte, ordunun etki alanına karşı mücadelesi 2007'nin ikinci yarısından itibaren açıkça sertleşecek olan AKP'nin yanında konumlanmasında belirleyici olacaktır. Nitekim bu konumlanma çerçevesinde Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinde TÜSİAD'ın tavrının önemli bir gösterge olduğunu savunmak mümkündür.

Bütün bu denkleme son olarak AKP iktidarının 2002-2007 arası dönem içerisindeki öne çıkan emek karşıtı politikalarını da eklemek gerekir. Türkiye'de işçi sınıfının bütünüyle ''toplumsal güç olma özelliğini yitirdiği'' (Akçay, 2019: 63) bir süreci temsil eden AKP iktidarının Türkiye'de derinleştirdiği neoliberal yapının ve inşa ettiği hegemonyanın gücü, emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına dayanmaktadır. Emeğin siyasal alana müdahale etme kapasitesi üzerinde rol oynayan başat etkenlerden biri, şüphesiz, grev yasaklarıdır. Burada belirtmek gerekir ki, Türkiye'de 1980 sonrası süreçte 2822 sayılı yasa ile (1961 Anayasasında da yer alan) ''grev erteleme uygulaması'' yeniden düzenlenmiş ve erteleme kararı sonrası greve gitme yolu yasal olarak kapatılmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemde ''grev erteleme uygulaması'', grev yasağına karşılık gelmeye başlamıştır. AKP iktidarı da bu uygulamaya dayanarak 2002-2007 arası dönemde, beş grev erteleme kararına imza atarak vurgulanan kararlar kapsamında toplam 15.750 işçinin grev hakkını kullanmasına engel olmuştur (Çelik, 2017).

Emeğin siyasal alana müdahale etme kapasitesi üzerinde rol oynayan başat etkenlerden bir diğeri de esnek emek rejiminin konsolidasyonudur. 2003 yılında yürürlüğe girecek olan 4857 sayılı yeni İş Yasası bu bağlamda oldukça önemli bir gelişmedir. 1990'lardan beri Türkiye'de gelişmekte olan esnek istihdam ilişkilerine, özelikle yarı zamanlı ve geçici istihdam programlarına yasal bir zemin oluşturmayı temsil eden bu yasa çerçevesinde çalışma hayatında esnekliği yasal olarak tanıyan ve arttıran düzenlemeler yapılmıştır. Altını çizmek gerekir ki, 2001 krizi sonrası uluslararası finans kurumlarının önerdiği neoliberal politikalar ve ihracata dayalı yeni birikim modeli Türkiye'de işgücü piyasasının bu şekilde bir dönüşümünde itici güç olurken (Doğan, 2018: 271), söz konusu dönüşümü sağlayan İş Yasası'nın düzenlenmesinde (TİSK'in yanı sıra) TÜSİAD'ın talepleri de etken olmuştur

(Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 182-183). Bu anlamda sermayenin motivasyonu, küresel rekabet ortamında ülke ekonomisinin ve işletmelerinin piyasa koşullarına kolay bir biçimde uyumlanmasıdır; zira sermaye örgütlerine göre küreselleşme sonucu değişen üretim yapısı, çalışma hayatında esnekliğin belirleyici güç olduğu bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Nitekim, bu talebi karşılar bir şekilde, Yeni İş Yasası'nın, küresel kapitalizme entegre olmuş Türkiye'nin işgücünü ve üretim ilişkilerini yeniden biçimlendirdiğini söylemek mümkündür.

Buraya kadar yapılan anlatı göz önünde bulundurulduğu takdirde şu düşünceyi savunmak mümkün hale gelmektedir; yukarıda vurgulanan hususlar etrafında AKP iktidarının erken dönemi, kendisini iktidara taşıyan 2002 seçiminden önce desteğini açık bir şekilde ortaya koymuş olan büyük sermayenin bu desteğini 'hak ettiği'ni gösterdiği bir süreç olarak şekillenmiştir. Nitekim, neoliberal stratejinin Türkiye'de derinleşmesi için büyük sermayenin uzun yıllardır öngördüğü koşullara kavuştuğu bu dönemde AKP iktidarı ile aralarında yakalamış oldukları uyum, TÜSİAD içerisindeki sermaye grubu temsilcileri tarafından her fırsatta vurgulanacaktır.[16] Bu manzara doğrultusunda büyük sermaye içinde, AKP iktidarının hızlı bir şekilde hem ekonomi hem de siyasal alanda neoliberal stratejinin öngördüğü reformları etkin kılması talebi öne çıkarken bu talepler etrafında TÜSİAD'a göre iktidarın yapması gereken tek şey, tek başına iktidar olmasını sağlayan toplumsal uzlaşıya dayanarak (ve bu uzlaşıyı koruyarak) Türkiye'de neoliberal yapıyı derinleştirecek yapısal reformların (kamu reformu, özelleştirmeler, vergi reformu ile)[17] hız kaybetmeden tamamlanması olacaktır. Buna karşın ilerleyen süreç bekledikleri yönde bir seyir izlemeyecektir.

TÜSİAD ile AKP iktidarı arasındaki ilişkinin düğümleri her ne kadar 2008 krizi ve geçiş süreci içerisinde atılacak olsa da siyasal iktidarın güç birikimine dayanarak 'kontrolden çıkmaya meyyal' bir hal kazanmaya başlayacak olması süreç içerisinde bu iki aktör arasında bir gerilimin şekillenmesini tetikleyecektir. AKP iktidarının güç birikimi, siyasal rejimin değişimine dair yükselecek söylemi[18] ile açığa çıkarken söz konusu yükseliş, otoriter karakterini görünür kılan uygulama ve pratikleri ile de birleşecek ve bu denklem büyük sermayede bir rahatsızlığın gelişmesine neden olacaktır. Zira mevcut durumda TÜSİAD için bu gündem, inşa edilmiş olan hegemonyanın parçalanma ihtimalini barındırması itibariyle bir siyasi krize kapı aralamaktan başka bir şey olmazken; iktidarın otoriter karakterinin görünürlüğünü arttıran eylemler de (başta AB gündemi olmak üzere) neoliberal ajandanın işleyişi üzerinde yaratacağı olumsuz etki[19] ile TÜSİAD'da

oluşan bu rahatsızlığı katmerleyecektir. Büyük sermaye ile iktidar arasında buradan tırmanacak gerilim, ilişkileri açısından 2005 ve 2006 yıllarını bir mevsim geçişine dönüştürürken TÜSİAD temsilcileri süreç içerisinde farklı olaylar üzerinden yapacakları açıklamalarla AKP iktidarına sıklıkla 2001 krizi sonrası küresel kapitalizme entegre olma deneyimi çerçevesinde kat edilen mesafeyi baltalayacak politika ve uygulamalardan kaçınması yönünde uyarıda bulunacaklardır.[20] Bir başka deyişle, AKP iktidarının 'ekonomi alanındaki olumlu gidişatını', bu alandan azade olmayan siyasal politikalarının desteklememesi ve en nihayetinde bu bütünselliğin neoliberal izlek üzerinde yaratacağı olumsuzluk ihtimali vurgulanan dönemde TÜSİAD'ın uyarılarının temel motivasyonunu oluşturacaktır. Burada altını özellikle çizmek gerekir ki aralarında şekillenecek gerilimin vurgulanan süreçte büyük sermayenin AKP iktidarına verdiği destekte bir dönüşüm yarattığını söylemek mümkün olmayacaktır; nitekim AKP iktidarının güç birikiminin somutlanacağı 2007 senesinde bu desteğin sürekliliğinde bir kırılma olmadığı açıkça yansıyacaktır. Her şeyden önce, iktidarın 'kontrolden çıkma' halinin neoliberal strateji üzerinde yaratabileceği olası yıkıcı etki doğrultusunda büyük sermaye 2005 sonrası iktidara bulunduğu eleştirilere karşın 2007 genel seçimlerinde AKP'ye büyük bir oranda destek verecektir. Söz konusu dönemde büyük sermayenin AKP iktidarına olan desteğinde bir dönüşüm olmamasına dair daha da önemli gösterge, TÜSİAD'ın Ergenekon ve Balyoz davaları sürecindeki tavrı olacaktır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, 2007 yılı AKP iktidarının elde ettiği güç birikiminin somutluk kazandığı bir yıl olacaktır. Türkiye'de siyasal rejimin dönüşümü ile sonuçlanacak yolun ilk halkasını temsil eden bu yıl içerisinde yapılacak genel seçimlerde yüzde 50'ye yakın bir oy oranı elde edecek olan AKP'nin söylemleri elde ettiği özgüven ile bu tarihten sonra gittikçe sertleşirken; izlediği siyaset agresifleşecek ve aynı yıl içerisinde kendi Cumhurbaşkanı adayını çıkarması doğrultusunda iktidarını sınırlayan yerleşik düzen içerisindeki aktörlere karşı başlatmış olduğu mücadelesi açık ve yoğun bir savaş halini alacaktır. Belirtmek gerekir ki AKP'nin ''devlet içerisinde bir iktidar mücadelesinin'' fitilini ateşlemesine karşılık gelen bu sürecin (Bekmen, 2024) devamında çıkardığı adayın da Cumhurbaşkanı seçilmesi, AKP'nin bu tarihten itibaren devlet içerisindeki gücünün sınırlarını aşmasını sağlayacak ve devlet aygıtları üzerinde tahakkümünü inşa etmesini destekleyecektir. Nitekim bu süreçten sonra 2008-2010 yıllarını kapsayan zaman diliminde, devlet aygıtları içerisinde başlatmış olduğu iktidar mücadelesinin en sert aşamasına geçecek ve bu aşamanın sonundan bugünkü siyasal rejimin yapı taşlarını döşemiş bir biçimde galip çıkacaktır. Bu denklemde önce 2008 yılında başlayacak

olan Ergenekon Davası, daha sonra 2010 yılında gündeme gelecek olan Balyoz Davası, giderek büyüyecek tahakkümünü sarsma kapasitesine sahip rejim içi aktörleri etkisiz kılma işlevi görürken söz konusu davalar salt bu aktörlerin sivil ve askeri bürokrasiden tasfiyesini sağlamayacak, 2002-2007 dönemlerini kapsayan süreçte iktidarına karşı koyan toplumsal güçleri de zayıflatacaktır. Bu doğrultuda 'önü açılacak' olan AKP, adımlarını büyütecek ve yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki güç dengesini yeniden düzenlemek suretiyle mevcut iktidar ilişkileri üzerinde tahakkümünü hakim kılacaktır ki bu çerçevede 2010 Anayasa referandumu önemli bir eşiktir. Bütün bu sürecin doğrusal bir biçimde ilerlemesini ise Gülen Cemaati temin edecektir. Temelleri 1970'lerde atılan ve ilerleyen süreçte devasa bir ağa sahip İslami güç odağına dönüşecek olan bu cemaat, özellikle 90'lı yıllarda siyasal alanda çeşitli siyasi partilerle güçlü ilişkiler kurarak kendisine yer açacak ve 2002'ye uzanan süreçte devlet kurumlarında kadrolaşarak önemli bir oranda nüfuz kazanacaktır (Çakır, 1990; Yavuz, 2018). Devlet aygıtı içerisinde hızla sayıları artacak olan Gülenci kadrolar 2002'den sonra ise giderek bütünleşeceği AKP'nin devlet aygıtlarının kontrolü için verdiği savaşta destek alacağı can simidine dönüşecektir. Zira devlet içi kadroların güçlü bir varlığından yoksun olma durumu, söz konusu savaştan galip çıkmayı arzulayan siyasal iktidarı Gülen cemaatinin devlet aygıtı içerisindeki büyüyen ağıyla ittifak kurmaya itecektir (Bekmen, 2024). Vurgulanan ittifak doğrultusunda Gülencilerin devlet kurumları üzerinde tesis etmiş oldukları gücü daha da sağlamlaştırmalarına izin verecek olan iktidar (Yavuz, 2018); Gülencilerin özellikle kolluk kuvveti ve yargı erki içerisinde yoğunlaşan kadroları üzerinden sivil ve askeri bürokrasideki Kemalist kadroları ciddi ölçüde zayıflatacak bir yargılama sürecini başlatacaktır. Neredeyse tüm aktörlerin ve mekanizmaların ittifak tarafınca kontrol edildiği bütün bu süreç, Ergenekon ve Balyoz davaları üzerinden şekillenecektir.

Bu anlatının ışığında büyük sermayenin Ergenekon ve Balyoz davaları sürecindeki tavrına odaklanmak gerekirse, öncelikle Ergenekon davası üzerinden şekillenen süreç içerisinde TÜSİAD'ın bu konu özelinde yüksek bir ses çıkardığını söylemek mümkün değildir. Öyle ki, bu konuya dair yaklaşımı birkaç açıklama ile sınırlı olacaktır. Bu anlamda en belirgini, Ocak 2009'da yapılan yazılı açıklamadır. Söz konusu açıklama, yargıya güven duyduğunu ifade eden TÜSİAD'ın gerçekleştirilen soruşturmaların titizlikle yönetilmesine dair temennide bulunmasını yansıtırken[21] bu açıklamadan kısa süre sonra dönemin TÜSİAD Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ'ın bir konuşmasında (Milliyet, 2009) Ergenekon sürecine dair bulunduğu şu ifadeler ''prosedür ve yasal hak ihlali içermesine karşın'' soruşturma dalgasının sivilleşme ve

demokratikleşme çerçevesinde TÜSİAD tarafından desteklendiğini açıkça ortaya koyacaktır; ‘‘Ergenekon davası da bütün hızıyla devam etti. Aralarında emekli generallerin de bulunduğu, 80 kişi gözaltına alındı. Türkiye’nin sivilleşmesi sürecini destekliyoruz…’’. Bu söylem, kısa süre sonra TÜSİAD’ın yeni başkanı olacak Ümit Boyner tarafından da yinelenecektir;

> Demokrasilerde silahlı kuvvetlerin rolü belli. Hükümetlerin ve kamu kurumlarının rolleri bellidir. Bu rolün dışında bir tutum ve tavır, çoğulcu parlamenter demokrasilerde anlayış ile karşılanmaz. Bunun hiçbir açıklaması yapılamaz. Hukuk devleti, hiçbir kişi veya kuruma mutlak bir dokunulmazlığın sağlanmadığı bir düzendir. Demokratik bir toplumda kurumundan bağımsız olarak, tüm kamu görevlileri de her türlü eyleminden ötürü gereğinde yargı önünde hesap verebilirler. (Milliyet, 2010)

Belirtmek gerekir ki her iki TÜSİAD başkanı tarafından da kullanılan bu söylem, TÜSİAD’ın 2007 tarihli demokrasi raporunun önsözünde yer alan tavırla örtüşmektedir. TÜSİAD’ın akademisyen Bülent Tanör tarafından hazırlanan 1997 tarihli ilk demokrasi raporunun bir güncellemesi olan bu raporun[22] TÜSİAD imzalı önsözünde yer verilen şu ifadelerle büyük sermaye, orduyu, neoliberal yapının sürekliliğinin sağlanmasındaki ideolojik işlevi üzerinden tanımladığı ve anlamlandırdığı demokrasinin önünde yükselen bir engel olarak işaret edecektir;

> Daha gelişmiş bir demokratik yapının Türkiye’yi iç çatışmalardan uzaklaştırarak gereksiz enerji ve kaynak kaybını önleyeceğini, toplumsal uzlaşmayı tesis ederek siyasal ve ekonomik istikrarı kalıcı hale getireceğini görmeliyiz. Sürecin düz bir ilerleme çizgisi izlemeyeceğini artık biliyoruz. Ülkenin daha şeffaf, daha katılımcı bir demokrasiye doğru gelişmesi, ister istemez mevcut statükoyu değiştirmek ve iktidarını paylaşmak istemeyen kesimler nezdinde bir direnç yaratacaktır. Konjonktürel bazı gelişmeler, zaman zaman, bu direnci besleyip geliştirebilecek ve etrafında bir taraftar kitlesi oluşmasına yardımcı olacaktır. Nitekim içinde yaşadığımız günlerde de benzeri bir dirençle karşı karşıya olduğumuzdan ve bu direnci besleyen dış faktörlerin varlığından söz edebiliriz. Bir kez daha ‘‘dış düşman’’ retoriğinin hortlatıldığına, asayiş ve güvenlik konularının masaya sürüldüğüne, ulusal birlik ihtiyacının altının çizildiğine şahit oluyoruz. (TÜSİAD, 2006)

Bu tutumun, büyük sermayenin ordu ile 90’ların sonundan itibaren yoğunlaşan çatışmasının bir parçası olduğunu savunmak mümkündür. Nitekim söz konusu tutumun motivasyonu, Ergenekon davasına kıyasla hakkında çok daha az açıklamanın yapılacağı Balyoz davası özelinde Boyner’in yapacağı açıklamada en açık haliyle görünmektedir;

> Öncelikle çok net olduğumuz bir konu var: Biz TÜSİAD olarak demokratikleşme, insan hakları ve sivil siyasetle AB kriterlerine uyumu hedef almış ve yıllardır bu konuda mücadele vermiş bir kurumuz. Türkiye'nin darbe ve militarist tehditlerden arındırılmasını ve sivil-asker ilişkilerinin Kopenhag Siyasi Kriterleri düzeyine ulaştırılmasını talep ediyoruz (…) Asıl önemli olan, adaletin süratle tecelli etmesi ve kamu vicdanının rahat olmasıdır. (bkz. Sabuncu, 2011)

Bütün bu sınırlı sayıdaki açıklamalar, bölüm içerisinde daha önce savunulan şu düşünceyi destekler niteliktedir; AKP'nin ''devlet içerisinde bir iktidar mücadelesinin'' fitilini ateşlemesine denk düşen 2007 sonrası süreçte büyük sermaye, özellikle orduyla 90'ların sonundan itibaren gittikçe yoğunlaşan çatışmaları doğrultusunda siyasal iktidarın yanında konumlanacaktır. Bu savunuyu genişletmek gerekirse, Türkiye'de mevcut siyasal rejimin inşasını temsil eden sürecin erken döneminde TÜSİAD, genel sınıf çıkarları etrafında, AKP ve cemaat ittifakından desteğini esirgemeyecektir. 2010 Anayasa referandumu sürecinde ise bu denklem sert bir şekilde bozulacaktır. Bu denklemin bozulmasını tetikleyen koşullar ise 2008 krizi ve geçiş süreci içerisinde saklıdır.

'Sonbahar': 2008 Krizi ve Geçiş Süreci

Yazının başında da vurgulandığı gibi AKP'nin inşa ettiği neoliberal hegemonyanın başarılı olabilmesinde rol oynayan kurucu unsurlardan bir tanesi, sermayenin farklı fraksiyonlarının yeni birikim stratejisi etrafında birliğini tesis edebilmiş olmasıdır. AKP, Türkiye'de neoliberal hegemonyanın inşasını özgün kılacak şekilde, finansal istikrarı gözeten ve bu nedenle makro-ekonomik politikaların uygulanması için bastıran TÜSİAD ile finansal istikrarın bozulması pahasına daha genişlemeci para politikaları öngören küçük-orta ölçekli sermaye grupları arasında başarılı bir arabulucu olacak[23] ve bu rolü, iktidarının erken döneminin finansal bolluk süreci ile çakışması sayesinde icra edebilecektir. Bir başka deyişle hem işletmelere ucuz kredi sağlanmasında hem de doğrudan yabancı yatırımın oldukça artmasında belirleyici olacak bu konjonktür, AKP'nin makro-ekonomik disipline bağlı bir ekonomi yönetimi sergilerken aynı zamanda yakın çevresindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin[24] ihtiyaçlarını da karşılayabilmesine imkân sağlayacaktır. AKP'nin, sermaye fraksiyonlarının çelişkilerine ve taleplerine aynı anda yanıt üretebilmesini olanaklı kılan bu geniş finansal zeminin 2008 küresel ekonomi krizinin başlamasının ardından hızlıca daralacak olması, söz konusu dengenin yitirilmesine yol açacaktır.

2008 yılında ABD'de başlayacak ve hızla bütün ülkelere yayılacak olan ekonomi krizinin Türkiye'de de yansıması olacak ve bu yansıma, küresel likiditenin geri çekilmesine bağlı olarak dış finansman kaynaklarının akışında bir duruş yaşanması ile kendisini gösterecektir. Bu konuda iktidarı, ekonomiden olumsuz sinyallerin[25] gelmeye başladığı 2007 yılından itibaren çeşitli zamanlarda uyaracak olan TÜSİAD, 2008 yılının sonlarına doğru yoğunlaşacak olan bu uyarıları doğrultusunda küresel krizin etkilerine karşı yeni bir ekonomi programının hazırlanması için çağrıda bulunacaktır. Belirtmek gerekir ki 'makroekonomik istikrarı koruyacak politikaların devamlılığı' ve 'mali disiplinin yeniden tesisi' vurgularının hakim olacağı bu çağrıda hem yapısal uyum programının henüz gerçekleştirilmemiş aşamalarını oluşturan vergi reformu ve sosyal güvenlik reformu gibi adımların hayata geçirilmesi hem de yıl içerisinde IMF ile süresi dolacak olan anlaşmanın yenilenmesi talebi öne çıkacaktır.[26] Söz konusu çağrının temel motivasyonunu ise, 2008 küresel krizinin ardından borçlanmanın sürdürülemezliği konusundaki endişelerin artmasıyla birlikte (Kutun, 2020: 137), Türkiye'nin 2001 krizi sonrası şekillenen borç temelli ve sermaye girişlerine dayalı birikim modelinin sınırına ulaşılması durumu oluşturacaktır. Burada bir parantez açmak gerekirse, mevcut birikim modelinin kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan sürdürülemez yapısı aslında ilk olarak 2006 yılında alarm vermeye başlayacaktır (Akçay, 2012: 158). Söz konusu sürdürülemezliğin belirginleşerek kendisini yoğun bir şekilde hissettirmeye başlaması ise 2008 krizi ile birlikte olacaktır. Zira 2008 krizi ile ortaya çıkan durgunlukta mevcut birikim modelinin kalbinde yer alan, ''yüksek faiz ve düşük kur-değerli TL politikası'' olarak özetlenebilecek para ve maliye politikaları sürdürülemez bir hal alacaktır (Akçay, 2009: 188). Karşı karşıya olunan bu manzara TÜSİAD'ın bu süreçten itibaren yeni bir birikim stratejisi talebini yüksek sesle dile getirmeye başlaması için de bir eşik olacaktır. Bu talebin ilk izlerini TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç'un 2008 tarihli TÜSİAD 36. Genel Kurul Toplantısı'ndaki konuşmasında takip etmek mümkündür. Konuşmasında, özetle, krize dikkat çekecek ve neoliberal kapitalizmin güncel dönüşümüyle uyumlu yeni bir birikim stratejisinin inşası doğrultusunda ekonominin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini vurgulayacak olan Koç, bu stratejinin inşası için de ihtiyaç duyulan toplumsal uzlaşının altını kalın bir biçimde çizecektir.[27]

2008 krizinin belirginleştiği süreçte büyük sermayenin endişelerine karşın Başbakan Erdoğan ekonomiye dair pembe bir tablo çizerken, dönemin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, TÜSİAD'ı işaret ederek, ''bazı kesimler tarafından gereksiz endişe yaratıldığını'' savunacaktır (Cumhuriyet, 2008). İktidarın

büyük sermaye ile arasındaki gerilimi tırmandıracak bu duruşu, yeni bir IMF programı konusunda isteksizliğini yansıtırken, krize tepki ise gecikecektir (Akçay, 2009: 188; Öniş, 2012: 144). Dahası, Türkiye ekonomisinin yapısal zaaflarını su yüzüne çıkaran bu kırılmanın ardından yaşanacak geçiş süreci, AKP iktidarının ekonomi yönetiminde yeni bir yola girdiğini yansıtacak bir biçimde şekillenecektir. Büyük sermaye ve AKP iktidarı arasındaki ilişkinin düğümleri de bu yolda atılacaktır.

Daha önce altı çizildiği gibi, finansal bolluk süreci AKP'nin uzun süre sermaye fraksiyonlarının çelişkilerine ve taleplerine aynı anda yanıt üretebilmesini olanaklı kılarken, 2008 küresel ekonomi krizi ile beraber dış finansal kaynakların kuruyacak olması bu dengenin yitirilmesine yol açacaktır. Bu doğrultuda sermaye fraksiyonları arasında önceki dönemlerde var olan ancak her fraksiyonun ihtiyacının karşılanması nedeniyle üstü örtülü gerilimler 2008 sonrası gözle görünür hale gelirken bu yeni denklem, ekonomi yönetimini şekillendiren politika tercihleri üzerine burjuvazi içerisinde var olan rekabeti yoğunlaştıracaktır. Nitekim 2008 yılında sona erecek IMF anlaşmasını bu rekabetin ilk cephesi olarak yorumlamak mümkündür. Bu cephenin taraflarından birisi olarak TÜSİAD, mali disiplinin sürekliliğinin iktidar eliyle yok edilmesine yönelik taşıdığı güvensizlik doğrultusunda, içinde bulunulan geçiş sürecinde makroekonomik istikrar programının ve depolitize edilmiş ekonomi yönetiminin devamlılığı için IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapılmasını savunurken karşı tarafta yer alacak küçük-orta ölçekli sermaye grupları yeni bir IMF anlaşmasına karşı olumsuz bir tavır sergileyeceklerdir. Özellikle İslamcı sermaye örgütlerinin baskın olacağı bu itirazın arkasında ise; vergi idaresinin özerkliğini sağlamaya, kamunun altyapı harcamalarını ve belediyelere transferleri sınırlamaya ve belediyelerin harcama kararlarını şeffaf ve sorgulanabilir hale getirmeye yönelik önlemler içeren IMF paketinin bu içeriği yer alacaktır (Buğra ve Savaşkan, 2021: 215-216). Ek vergilere ve kamu transferlerinin sınırlandırılmasına karşılık gelen bu içerik iktidarın siyasal temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonlarının çıkarlarına ''hem siyasi kaygılar taşıyan devlet kurumlarının idaresindeki 'esnek' vergi toplama sisteminden hem de AKP kontrolündeki belediyelerle kurdukları yakın ilişkiler sayesinde belediyeler düzeyindeki kamu harcamalarından en fazla yararlanan kesim olmaları nedeniyle'' şüphesiz aykırılık içermektedir (Bekmen, 2018: 92).[28] Nitekim bu aykırılık, TÜSİAD'ın bütün çağrılarına karşın, AKP'nin yeni bir IMF paketini reddetmesinde belirleyici olacak ve bu doğrultuda iktidar yeni bir IMF anlaşması imzalamayacaktır. Burada bir parantez açmak gerekirse, IMF anlaşmasının yenilenip yenilenmemesi etrafında sermaye fraksiyonları arasında yaşanacak olan bölünme, AKP'nin

Bakanlar Kurulu içerisinde de yansımasını bulacaktır (Kutun, 2020: 137-138). Yer yer sert tartışmaların sahneleyeceği bu ayrışma en nihayetinde, yaklaşan 2011 seçimleri de göz önüne alındığında[29], iktidar ile organik ilişkiye sahip sermaye fraksiyonları lehine çözümlenecektir. Belirtmek gerekir ki bu karar, ilerleyen süreçte, Türkiye'de ekonomi yönetiminin yürütme erki etrafında toplanmasına yönelik eğilimin hakimiyet kazanacağının ilk işareti olacaktır. Bu dönüşümün nedenselliğinin bir ayağını 2008 küresel ekonomi krizine verilen yanıt[30] oluştururken diğer ayağını AKP'nin devlet iktidarı üzerinde hakim olması saikiyle müttefikiyle beraber 2007 yılından itibaren giriştiği mücadelenin[31] oluşturduğunu söylemek gerekir.

IMF anlaşmasının yenilenip yenilenmemesi üzerine tartışmalara sahne olacak bu geçiş sürecinde Kamu İhale Yasası'nda yapılacağı gündeme gelecek olan değişiklikler, AKP iktidarı ve TÜSİAD arasında artan basıncı destekleyecektir. Uluslararası sermayenin talepleri etrafında yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak Ocak 2002'de hayata geçirilecek ve amacı esasen ihale piyasasını uluslararası rekabete açmak olan bu yasanın işlevi, kamu ihalelerinin "saydamlık, rekabet, eşit muamele, güvenilirlik, gizlilik, kamuoyu denetimi, ihtiyaçların uygun şartlarla ve zamanında karşılanması ve kaynakların verimli kullanımı" gibi ilkelere göre yeniden düzenlenmesi olarak belirlenecektir. Belirtmek gerekir ki, yerel yönetimlerin ihalelerini alma yoluyla hızlı bir birikim elde eden küçük-orta ölçekli sermaye grupları bu yasanın yürürlüğe girdiği günden itibaren ses yükseltmiş ve Kasım 2002'de iktidara gelecek olan AKP, yasayı siyasal temsilcisi olduğu bu sermaye fraksiyonunun talepleri doğrultusunda değiştirmek için bir dizi çaba sergilemiştir (Ercan ve Oğuz, 2006: 174). Bu çabalar doğrultusunda 2003-2013 arası süreçte toplam 29 defa değiştirilmesi suretiyle kamu ihalelerini düzenleyen kurumsal çerçevenin esnetileceği bu yasa, güncellenmiş haliyle, sermaye birikim süreçlerinin siyasal müdahaleye açılmasında oldukça kritik bir rol oynayacaktır;

> 2003'te yapılan ilk değişikliklerle beraber kamu ihalelerinin tamamını kapsayan yasal çerçeve oluşturma hedefinden ciddi olarak sapıldı. Bu değişikliklerle KİT'ler ve belediyelerin Ticaret Kanunu'na göre kurduğu belediye şirketleri yasanın kapsamından büyük ölçüde çıkarıldı. Daha sonra yasanın kapsamı tekrar değiştirilerek, enerji, su, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda kamu hizmeti sunan sektörler mevcut hukuki sınırlamalardan muaf tutuldu. Buna ilaveten özelleştirme sürecindeki kamu bankaları da Kamu İhale Yasası'nın kapsamı dışına çıkarıldı. Bir dizi başka kamu kurumu da iç düzenleme kuralları değiştirilerek, ya da Kamu İhale Yasası dışındaki yasalarda yapılan değişikliklerle yasanın kapsamından çıkarıldı. (Buğra ve Savaşkan, 2021: 126)

Dolayısıyla iktidarın siyasal temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonlarının birikimlerini kısa süre içerisinde büyük ölçekli altyapı, inşaat ve savunma ihaleleriyle devasa bir biçimde büyütmelerinde doğrudan belirleyici olacak bu yasal değişiklikler, TÜSİAD tarafından dönem içerisinde tam da bu işlevi üzerinden şiddetli bir biçimde eleştirilecektir. Kamu İhale Yasası'nın 15. kez değiştirilerek yasada istisna alanların genişletilmesi ve (kamu alımları piyasasının düzenleyici ve denetleyici kurumu olan) Kamu İhale Kurumu'nun yetkilerini büyük ölçüde sınırlanması yoluyla hükümetin istediği sermaye grubuna istediği ihaleyi vermesi önündeki sınırların silikleştiği 2008 yılı, bu sert eleştirilere tanıklık edecek dönemlerden bir tanesi olmuştur (Milliyet, 2008).

Bütün bu denklemde, iktidarın TÜSİAD'a açıkça meydan okumasına karşılık gelen hamlesi tamamlayıcı olacaktır. Söz konusu hamle, ana akım medya gücünü elinde bulunduran ve bu güç aracılığıyla AKP iktidarını dizginlemeye çalışan Doğan Holding'e rekor vergi cezası verilmesi olurken; 2009 yılında yaşanacak bu gelişmenin aralarındaki güç dengesinde yaratacağı dönüşüm[32] ile TÜSİAD ve AKP iktidarı ilişkisi açısından bir kırılmayı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu kırılma, AKP iktidarının devlet aygıtları üzerinde tahakkümünü sağlamasına yönelik adımlarını tamamlayacak ve tam da bu nedenle Türkiye siyasal hayatının önemli dönemeçlerinden biri olacak 2010 Anayasa referandumu sürecinde ise açık bir hesaplaşmaya evrilecektir.

'Kış': 2010-2013 Süreci

2010 Anayasa referandumu, AKP iktidarının devlet aygıtındaki güç ilişkilerini tamamen dönüştürme ve kendi kontrolü altında toplama arzusu çerçevesinde atacağı oldukça sert bir adımdır. Zira iktidarın ilk olarak meclise sunacağı, anayasa içerisinde köklü değişiklikler içeren 26 maddelik paket; yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengesini AKP'nin hakimiyeti altında olan ilk ikisi lehine yeniden biçimlendirecek ve yüksek yargıyı da AKP'nin kontrolü altına sokmayı mümkün kılacak düzenlemeler içermesi doğrultusunda, iktidardan hala daha belirli bir ölçüde özerklik içeren ve denetim gücüyle iktidarın güçlenmesi önünde son derece önemli bir bariyer olan yüksek yargının dönüşümünü hedef alacaktır. Bu anlamda başta yüksek yargı temsilcileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanan anayasa paketi, dönem içerisinde ülke gündemini belirleyecek büyük tartışmalara gebe olacaktır. Bu tartışmalarda, konuyla ilgili olumsuz bakış açısına sahip aktörlerden bir tanesi de TÜSİAD olacak ve bu bağlamda tepkisini ilk olarak anayasa paketi için destek arayış turları çerçevesinde kendisini ziyaret edecek olan AKP heyeti ile gerçekleştirilen görüşmeden sonra yapacağı yazılı açıklamada

ortaya koyacaktır. Açıklamada, söz konusu anayasa taslağının hayat bulması halinde kuvvetler ayrılığının zedeleneceğini vurgulayan ve yürütmenin yargı üzerinde baskı yaratmasına yasal zemin oluşturan düzenlemelere eleştiri getiren[33] TÜSİAD'ın anayasa taslağına yönelik eleştirileri referanduma giden süreçte yoğunlaşacaktır.[34] Bu bağlamda Haziran 2010'da gerçekleştirilen TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi toplantısının kritik bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu toplantıda dönemin TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner'in yapacağı konuşma, Türkiye'de yeni siyasal rejimin inşasına uzanan yolun ilk halkasında büyük sermayenin siyasal iktidara ve müttefikine sunmuş olduğu destekte bir kırılmanın yaşanmış olduğunu yansıtır niteliktedir. Bu düşünce doğrultusunda söz konusu kırılmada rol oynayan belirleyicilerin kökleri, bir önceki bölümde yer verilmiş olan 2008 krizi ve geçiş süreci içerisindedir.

Yukarıdaki anlatının ışığında Boyner'in konuşmasına odaklanılacak olursa, konuşmasına dünyada kapitalizmin krize bağlı bir dönüşüm aşamasında olduğunu vurgulayarak başlayan Boyner; yeni küresel yapıda Türkiye'nin var olabilmesinin yolunun yapısal reformların sürdürülmesinden geçtiğini ifade edecek ve bu çerçevede ''hukuka dayalı demokrasinin'' gerekliliğini dile getirerek TÜSİAD'ın anayasal değişikliklere olumsuz tavrını bu neden üzerinden tanımlayacaktır. Bir başka deyişle Boyner, TÜSİAD'ın ''yeni düzende'' Türkiye'nin yer alabilmesi için atması gereken adımlara anayasal değişiklik ile kapı aralanacak olan otoriter siyasal rejimin engel bir nitelik taşıması itibariyle itiraz ettiğini yansıtacaktır;

> Tabiidir ki, yargıda ve hukuk anlayışımızda bu denli köklü bir zihniyet reformu yalnızca yüksek yargı heyetlerinin kompozisyonu değiştirilerek gerçekleşmez. Hele ki bu düzenleme yürütmeyi yargı üzerinde söz sahibi kılıyor, kuvvetler ayrılığını zedeliyorsa (…) TÜSİAD'ın bir işveren derneği olduğunu unutmuş değilim. Siyasi konulara bu denli odaklanmamın basit bir nedeni var. Hukuk üstünlüğüne dayalı bir demokratik yapının kökleşmesi konusundaki ısrarımız, özlediğimiz ekonomik atılımları ancak bu şekilde yapabileceğimize inanmamızdan kaynaklanıyor. Bu koşullar yerine geldiğinde ekonomimizin istikrarlı büyümesi, işlerimizin gelişmesi, küresel rekabet içinde kendimize yer bulabilmemiz de daha kolaylaşacak (…) ABD'nin finans sektöründeki yeni yasal düzenlemeleri artık farklı bir küreselleşme anlayışının hakim olduğu bir dünyada yaşayacağımızı bize gösteriyor (…) Öngörülebilir bir gelecekte, özellikle Batı dünyasının derin krizi sürdükçe dünyada 1930'lardaki gibi otoriter kapitalist ülkeler ile demokratik kapitalist ülkelerin ideolojik rekabetine de tanık olacağız (…) Türkiye açısından tercih açıktır. Biz bu kampların ikincisine yani demokratik olanına dahiliz ve orada kalmalıyız. Türkiye istikrarını otoriterlikle değil

> katılımcı unsurları öne çıkmış, laik ve demokratik bir düzenle sağlayabilir. (TÜSİAD, 2010a)

Buraya kadar olan bütün parçalar bir araya getirildiğinde, AKP'nin ekonomi yönetiminde büyük sermayenin genel çıkarlarına aykırı bir yöne savrulmasının TÜSİAD'ın anayasal değişikliklere dair sergileyeceği olumsuz tavrın arkasında yer aldığını savunmak mümkündür. Zira TÜSİAD için mevcut iktidarın daha da kontrolsüz bir güç haline gelmesini destekleyecek kurumsal düzenlemeleri içeren anayasa paketi, 2008 krizi sonrası finansal anlamda 'denizin daralmaya' başladığı ve ekonomi alanında (mali disiplini ve teknokratik yönetimi temin eden) IMF rotasının terk edildiği süreçte sınırlı hale gelen kaynakların hangi sermaye fraksiyonuna ne oranda dağılmasının da belirsizleşmesi ve sorguya kapanması anlamını taşımaktadır. Bu anlamda TÜSİAD için 'daha da' otoriter bir siyasal rejimin inşası, yeni bir birikim stratejisi talebini dillendirmekte olan büyük sermayenin Türkiye kapitalizminin gidişatına dair beklentilerine yanıt üretmekten uzaklaşmak anlamını taşımaktadır. Bir başka deyişle, 2008 sonrası gerek IMF anlaşmasının yenilenmemesi gerek Kamu İhale Yasası'nın büyük oranda değişime uğratılması gibi iktidarın siyasal temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonlarının taleplerini önceleyerek karşılayacağı hamleleri, büyük sermaye tarafından iktidar bloğundaki hegemonik pozisyonu için bir tehdit olarak algılanacaktır. 2001 krizi sonrası Türkiye'de zaten piyasa disiplinine tabi bir devlet yapısı inşa edilmiştir ve 'istikrarı temin eden güçlü bir tek parti iktidarı' da mevcuttur; bunun bir adım ötesine geçmek, yani devlet iktidarının önce yürütmede merkezileştirilmesi sonra kişiselleştirilmesi, büyük sermaye için (emek üzerindeki baskının arttırılması gibi her ne kadar 'olumlu yönleri' olsa da) kabul edilir değildir. Zira devlet aygıtında yaşanacak bu olası dönüşüm, yani yürütmedeki güçlenmenin ve özerkleşmenin 'kabul edilebilir sınırları aşma' ihtimali, büyük sermayenin sınıfsal konumunu erozyona uğratma tehlikesini içermektedir. Yani, sermaye birikim sürecini belli sermaye fraksiyonları lehine belirleyen bir kontrolsüz iktidar yaratmaya denk düşmektedir. Bu yönde bir senaryo da büyük sermayenin Türkiye kapitalizminin gidişatına dair beklentilerine yanıt üretmekten uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Bu savunuyu desteklemesi açısından tam da burada büyük sermayenin öngördüğü yeni birikim stratejisinin genel hatlarına dair bir parantez açmak yararlı olacaktır.

TÜSİAD vurgulanan dönemde yeni aktörlerin yükselişiyle beraber küresel rekabetin çok daha fazla yoğunlaştığı 2008 sonrası düzende Türkiye'nin yer alabilmesi adına rekabet gücünü arttırması gerektiğini ve bunun da ancak üretim yapısının daha fazla katma değer yaratan, teknoloji yoğun

sektörlere doğru dönüştürülmesi ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır (TÜSİAD, 2011). Nitekim Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın iş dünyasından temsilcilerle irtibat halinde hazırladığı 2010 tarihli ''Türkiye Sanayi Stratejisi Dökümanı''nda, TÜSİAD'ın yeni dönemde Türkiye'nin üretim yapısı için öngördüğü bu ajandanın izleri mevcuttur. Türkiye'nin stratejik hedefinin ''orta ve yüksek teknolojili ürünlerinde Avrasya'nın üretim merkezi haline gelmek'' olarak belirlendiği söz konusu belgede de vurgulandığı gibi (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010: 47-50), büyük sermaye için Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmanın yolu serbest piyasa değerlerinin korunması ile etkin işleyen bir piyasa mekanizmasını, cazip bir yatırım ortamını ve kurumsallaşmayı yaratmaktan geçmektedir. Bu çerçevede TÜSİAD, izlenilmesini öngördüğü politikaları şu şekilde ifade edecektir;

> Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir ekonomiyi güçlendirebilmek için yüksek katma değer yaratan ileri teknolojili sektörler desteklenmelidir, sanayinin rekabet gücünün arttırılması için enerji maliyetleri azaltılmalıdır, devlet teşvikleri gelir dağılımı, bölgesel kalkınmışlık farklarının giderilmesi ve teknolojik alt yapının güçlendirilmesine yönelik olarak geçici ve sonucu ölçülebilir mahiyette uygulanmalıdır. (TÜSİAD, 2011: 37-40)

Zira TÜSİAD'ın gelecek dönem için öngördüğü birikim stratejisinin merkezinde ''teknoloji yoğun üretim, sürdürülebilirlik, karbon ayak izinin azaltılması, dijital dönüşüm, vergi reformu gibi yollarla bölüşüm ilişkilerinin iyileştirilmesi, AB'ye uyum ve entegrasyon gibi uzun vadeyi hedefleyen, yeşil kapitalizmin uluslararası gerekliliklerini yerine getiren, AB ile ihracat sürecinde de karbonizasyonu devlet politikasının merkezine alan, ucuz emek-ucuz meta üretimi döngüsünün dışında alım gücü iyileştirilmiş ulusal pazar talebi'' yer almaktadır (Yıldırım, 2021). 2008 sonrası küresel kapitalizmin belirginleşen yeni birikim stratejisine uyum hedefi etrafında biçimlenen bu talep[35] doğrultusunda TÜSİAD, raporunda (TÜSİAD, 2011) hem makro hem de mikro alanda bir dizi politika tercihine ihtiyaç olduğunu vurgulayacaktır. Nitekim Anayasa Referandumu'nun ardından Ekim 2010'da gerçekleştirilecek olan TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi toplantısında Ümit Boyner yaptığı konuşmada tam da bu politikaların gerçekleşmesi doğrultusunda devlet aygıtının rolünü işaret edecektir (TÜSİAD, 2010b). Boyner'in vurguladığı görev, devlet aygıtının büyük sermayenin ana hatları belirginleşmiş olan yeni birikim stratejisi talebi etrafında ortaya koyduğu ajandanın yürütücülüğüdür. Bir başka deyişle büyük sermaye, söz konusu dönemde karar alma ve politika yapım sürecinin, ortaya koyduğu strateji çerçevesinde yeniden biçimlenmesine ihtiyaç duymaktadır. Zira devlet aygıtının toplumsal sistemi organize etme rolü ve kaynakları olmaksızın bir hegemonya projesinin hayat bulması mümkün değildir[36];

> Önümüzdeki dönemde mali kaynaklar kadar, müteşebbislik ruhu, bu ruha yol açacak koşulların sağlanması ve insan sermayemizin geliştirilmesi kalkınma gündemimizin ön sıralarında yer alacak. Türkiye'nin teknoloji üreten ülkeler arasına girip girmeyeceğini, rekabetin önünü açıcı politikaların katkısıyla sermayenin bu yönde mobilize edilip edilmeyeceği belirleyecektir (…) Özel teşebbüsün yaratıcılığını ortaya koyması için gerekli şartların oluşmasında devletin de harekete geçmesi gerekiyor. Eğitim sisteminin çağa uygun, çalışma hayatı ile uyumlu düzeye getirilmesinden, adalet mekanizmasının doğru işlemesine, teknoloji yatırımlarını desteklemekten, rekabetin önündeki engelleri kaldırmaya kadar yapabileceği, yapması gereken bir dizi iş var. (TÜSİAD, 2010b)

Sermaye fraksiyonları arasında var olan çatışmada açıkça karşı tarafı 'kolladığını' beyan eden[37], devlet kaynaklarının akışını bu tercih doğrultusunda yönlendiren ve kural temelli ekonomi yönetimini akamete uğratan bir siyasal iktidar bu doğrultuda TÜSİAD'ın ihtiyaçlarına yanıt vermekten uzaktır. Devlet iktidarının yürütmede merkezileşmesine ve giderek kişiselleştirilmesine denk düşecek bir siyasal rejimin oluşumu ise bu manzaranın daha da karmaşıklaşması ve yerleşikleşmesi anlamına gelmektedir ki tam da bu nedenle büyük sermaye için kabul edilebilir değildir;

> Özel teşebbüsün yaratıcılığını ortaya koyması için gerekli şartların oluşmasında devletin de harekete geçmesi gerekiyor (…) bir dizi iş var. Sizce sermayenin coğrafyası, ideolojisi ya da samimiyeti tartışmalarına dalmış, sermayenin el değiştirmesinden bahseden bir Türkiye böyle bir vizyonu geliştirme, bu türden bir gelecek kurma projesinin neresindedir? (TÜSİAD, 2010b)

TÜSİAD, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne giden yolda bu konuşmanın açacağı hat üzerinden yürürken, aynı süreç bir yandan ekonomi yönetiminin yürütme erki etrafında toplanmasına yönelik 2008 krizi sonrası geçiş sürecinde beliren eğilimin ağırlık kazanmasına diğer yandan da devlet aygındaki iktidarın merkezileşmesinin hızlanmasına sahne olacaktır.[38] İktidara bakanlıklar ve bakanlıklara bağlı kurumlar arasında görev dağılımını yeniden yapılandırma yetkisi tanıyan kararname yoluyla Meclis'te hiçbir tartışma yapılmaksızın hükümetin tüm yapısının dönüştürülmesinin sağlanması[39], yine başka bir kararname ile hükümete tüm mali ve idari faaliyetlerini denetleme yetkisi verilmesi suretiyle bağımsız düzenleyici kuruluşların özerkliğinin sonlandırılması ve Merkez Bankasının bazı politika alanlarına açıkça müdahale edilmeye başlanacak olması[40] bu denklemin bileşenlerini oluşturan gelişmelerdendir. Oluşan bütün bu tablo her ne kadar 2008 krizi

üzerinden şekillenecek olsa da, AKP iktidarının bu süreçte gerek Merkez Bankası tarafından belirlenen yüksek faiz oranlarına ses yükseltmesi[41] gerek yine bu süreçte gündemde yer alan ''Mali Kural Kanunu''nun[42] yürürlüğe sokulmasını engellemesi gibi hamleleri bu tabloda, büyük sermayeye karşı iktidarın ekonomi yönetiminde temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonunun taleplerini önceleyerek bir rota çizmeye başlamasına yönelik tercihinin de pay sahibi olduğunu yansıtmaktadır. Bu çerçevede 2013'e giden yolda bir yandan yeni siyasal rejimin kurumsal mimarisinin inşa edilmesi diğer yandan dümeni siyasal iktidarın temsilcisi olduğu sermaye fraksiyonunun talepleri ile uyumlu bir yöne kırılmış olan ekonomi yönetiminde (her ne kadar henüz temel kurumsal yapısı korunsa da) 2001 mentalitesinden bir geri çekilme yaşanması, büyük sermayenin ilerleyen süreçte yeni siyasal rejime karşı daha da netleşecek duruşunda önemli bir eşik olacaktır.

Sonuç

Mayıs 2019'da gerçekleştirilecek TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi toplantısında dönemin TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Tuncay Özilhan yapacağı konuşmada şu ifadeleri dile getirecektir:

> Türkiye 2002-2007 dönemindeki parlak günlerine bir türlü geri dönemiyor (…) Hedefimiz net, rotamız belli olmalı. Hedefimiz: 82 milyonu ile mutlu, huzurlu, müreffeh bir Türkiye. Bu hedefe doğru yol alırken rotadan şaşmamak için kullanacağımız üç çıpa var: ekonomide liberal piyasa düzeni, kural temelli uluslararası sistemle olan ittifak, ülke içinde de demokrasi ve hukukun üstünlüğü. Bu çıpalar olmazsa, nereden eseceği belli olmayan rüzgarların önünde sürüklenmekten, türlü çeşitli akıntılara kapılmaktan kurtulamayız (…) Hukukun üstünlüğü ve demokrasisiz hiçbir şey olmaz. Ne ekonomi olur ne de başka bir şey. Ve demokrasinin ilkeleri evrenseldir. Oraya ya da buraya özgü olmaz. Ya bu ilkelere uyulur ve demokratik bir rejim olunur; ya da uyulmaz ve başka bir şey olunur (…) diyoruz ki: ekonomideki sıkıntıları aşmak için önce yönetim sistemimizdeki sıkıntıları aşmamız gerekir (…) Parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş henüz tamamlanmamış gözüküyor. Türkiye Cumhuriyeti gibi büyük ve köklü bir devletin sisteminin değiştirilmesi ve uyumlulaştırılması daha süre alacak gibi gözüküyor. Cumhurbaşkanlığı sisteminin kurumsal yapısı henüz oturtulamadı. Bu da her alandaki sorun alanlarının üzerine etkin biçimde gidilmesini engelliyor. (TÜSİAD, 2019)

Bugünden bakıldığında hala daha, AKP dönemi boyunca büyük sermayenin siyasal iktidar ile ilişkisinde ilk defa bir kopma noktasına geldiğini düşündürten tek çıkış olma özelliğine sahip bu konuşma, şüphesiz TÜSİAD'ın uzun geçmişi içerisinde de özel bir yere sahiptir. Zira AKP

iktidarı ile son 12 yılın hesaplaşmasını içeren bu konuşmada kural temelli ekonomi yönetiminden kopmak, mali disiplinden taviz vermek ve bu doğrultuda Türkiye kapitalizminde hedeflenen rotadan uzaklaşmak temel sorun olarak işlenirken; yeni siyasal rejim, içinde bulunulan bütün bu 'karmaşanın' merkezinde konumlandırılarak sorunsallaştırılmıştır. Tam da bu sorunsallaştırmanın arkasında yer alan koşulların incelendiği bu çalışmada TÜSİAD'ın yeni siyasal rejime karşı kurumsal mesafesinin 2010-2013 hattı üzerinde yükseldiği öne sürülmüş ve bu duruşun, yeni siyasal rejimin inşasını temsil eden sürecin erken aşamasından farklılık içerdiği savunulmuştur. Bu savunu çerçevesinde, söz konusu farklılaşmanın oluşmasında 2008 krizi ile geçiş süreci içerisinde AKP iktidarı ve büyük sermaye arasındaki ilişkide çatışmaların belirginleşmesine yol açacak gelişmelerin belirleyici olduğu ifade edilmiştir.

Büyük sermayenin yeni siyasal rejime karşı mesafesi, 2013 senesinin sahne olacağı krizler ile 2013 sonrası süreçte daha da netleşecektir. Zira bu süreçte eş zamanlı olarak patlak verecek ve 2013 sonrası dönemde Türkiye'yi biçimlendirecek olan birikim rejimi krizi ve devlet krizi (Altınörs ve Akçay, 2022; Bekmen, 2024) doğrultusunda büyük sermayenin öngördüğü yeni ajandanın hayat bulması için ihtiyaç duyduğu siyasal ve ekonomik koşullar hızla büyük sermayenin aleyhine şekil almaya başlayacaktır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, ekonomi alanında yaşanan gelişmeler büyük sermayenin ihtiyaç duyduğu dış sermaye akışını sarsıcı bir biçimde daraltırken olağanüstü hâl sürecine uzanan devlet krizi sürecinde yaşananlar söz konusu daralmaya katkıda bulunacaktır. Bu şekilde artık kaçınılmaz bir hale gelen birikim rejimi krizine, ekonomi yönetiminde 2008 sonrası gelişen merkezileşme ve politizasyon sürecini derinleştirerek yanıt verecek olan AKP, ekonomi alanını büyük sermaye için girdaba sokmuş olacaktır. Zira ekonomide oluşan mevcut tablo, büyük sermayenin öngördüğü yeni birikim stratejisi için ihtiyaç duyulan yeniden yapılanma sürecinin siyasal iktidar tarafından geri plana atılmasına; bir başka ifadeyle, ''sermaye içi savaşta'' (Akçay, 2021) büyük sermayenin arkaya düşmesine karşılık gelecektir. Belirtmek gerekir ki siyasal alanda yoğunlaşan otoriterleşme pratikleri de ekonomi alanındaki bu dönüşümleri destekler nitelikte olacaktır. Söz konusu krizlerin siyasi maliyeti AKP için zaten iktidara geldiği günden itibaren adım adım ilerlemekte olduğunu yüksek bir sesle beyan ettiği başkanlık sistemine adımlarını hızlandırmasında rol oynayacaktır. Siyasal yapıda da ekonomi alanında da yaşanacak, birbirinden kopuk olmayan bu dönüşümlerin, bu çalışmada vurgulanan nedenler göz önünde bulundurulduğunda, büyük sermayenin Türkiye kapitalizmi için öngördüğü birikim stratejisi ile

karşıtlıklar içerdiğini söylemek zor olmayacaktır. Nitekim Türkiye yeni siyasal rejime sürüklenirken TÜSİAD temsilcileri bu gidişatın son düzlüğünde açıklamalarını yoğunlaştırmaya ve sertleştirmeye başlayacaklardır (TÜSİAD, 2017a; 2017b; Cumhuriyet, 2017).

Sonnotlar

1- Bu konuda bazı örnekler için bkz: (TÜSİAD, 2014; 2017a; 2017b).

2- Bu çalışmalardan bir tanesi için bkz: (Uzgel, 2013).

3- Nitekim 2002 genel seçimlerinin öncesinde liderler turuna başladığını ilan edecek olan TÜSİAD'ın ilk olarak Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmesi ve görüşmenin ardından yapılacak ortak açıklama bu düşünce için somut bir göstergedir, bkz: (Milliyet, 2002).

4- 2002 genel seçimlerinden önce TÜSİAD sıklıkla kamuoyu yoklamaları yaptırtacak ve bu yoklamaların sonucunda AKP'nin tek başına iktidara gelmesi kuvvetli bir olasılık olarak belirecektir. TÜSİAD'ın kamuoyu yoklamaları için bkz: (Cemal, 2002).

5- 2003 yılının Mart ayında TÜSİAD'ın ''Bağımsız Düzenleyici Kurumlar'' başlıklı raporunun tanıtıldığı toplantıda dönemin TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan'ın yapacağı konuşma, vurgulanan soru işaretlerinin varlığına dayanak oluşturan göstergeler içermesi nedeniyle oldukça önemlidir; ''Güçlü parlamento çoğunluğuna sahip bir hükümet, reformları yaparak, krizlere geri dönüş yolunu tıkayabilirdi (…) Ne yazık ki çok kısa süre içinde, karşımızda, ciddi hazırlığı olmayan, kendi çevresine kapanmayı tercih eden, ulusal meselelerde çelişkili beyanlar veren bir hükümet bulduk. Zaman geçtikçe eski siyaset anlayışına teslimiyet güçlendi. Sonunda Türkiye her konuda köşeye sıkıştı (…) Son dört ayda yaşadıklarımız, Türkiye'yi öyle bir noktaya getirdi ki, şapkamızı önümüze koyup aklımızı başımıza devşirmediğimiz takdirde, tüm hayal ve ideallerimize veda etmek ve 50 yıl geriye gidip her şeye yeniden başlamak zorunda kalacağız'', bkz: (Milliyet, 2003).

6- ''Modele temel rengini veren yüksek faiz stratejisi, yukarıda belirtilen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın ya da bir başka ifadeyle 2001 krizi sonrası uygulanan enflasyonla mücadele programının temeliydi. Buna göre yüksek faiz politikası ile enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olarak görülen iç talepteki genişlemenin yavaşlatılması amaçlanmıştır. Yüksek faiz ile bir yandan dolaşımda bulunan para miktarı azaltılacak ve daraltıcı tedbirlerle ekonomi istikrara kavuşturulacaktı; diğer yandan da daralan iç talep koşullarında dış talebe yönelmek, yani ihracat daha da özendirilecekti''.

7- Bu konuda bkz: (Yaman-Öztürk ve Ercan, 2009: 85-86; Akçay, 2012: 151-152).

8- 2001 krizi sonrası yeni ekonomi politikasının karakterini özetle şu kabullerin şekillendirdiğini söylemek mümkündür; kamu borcunu azaltma hedefiyle faiz dışı bütçe fazlasının IMF tarafından yüzde 6,5 olarak belirlendiği sıkı mali politika, hem hükümet hem de özellikle fiyat istikrarını sağlamakla görevlendirilen bağımsız Merkez Bankası tarafından yürütülen anti-enflasyonist politika, yabancı fonların girişini sağlamak için yüksek faiz oranları, bol ve nispeten ucuz yabancı fon ve kredi teminine imkan tanıyan cari küresel koşullardan faydalanacak özel sektör inisiyatifine dayalı ihracata dayalı büyüme stratejisi, bkz: (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2012).

9- 2002'ye gelinen sürece dek yargı denetimi Türkiye'de özelleştirmelerin önünde önemli bir bariyer olarak yükselmiştir. AKP iktidarı bu bariyeri 2003 yılında özelleştirme yasasında yapacağı değişiklikle aşacak (Buğra ve Savaşkan, 2021: 131) ve bu gelişme çerçevesinde AKP dönemi, özelleştirme faaliyetlerinin Cumhuriyet tarihinde en yoğun yaşandığı dönem olacaktır.

10- ''2008 sonunda 37 milyar doları aşan özelleştirme gelirlerinin %80'inin 13 projeye dayandığının ve bunun da büyük holdinglere gittiğini hatırlayalım. Bunların arasında en büyükleri şöyle eşleşmiştir; Koç (Tüpraş), Erdemir (Oyak), PO (Doğan), KGM Levent (Zorlu), Araç Muayeneleri (Doğuş)…'', bkz: (Sönmez, 2013: 181).

11- ''Yıllık faaliyet raporlarına göre en çarpıcı sıçramayı, toplam varlıkları 2002-2007 arasında 7.3 milyar dolardan 51.2 milyara yükselen Koç Holding sergilemektedir. Aynı dönemde, farklı bir konsolidasyon sistemi uygulayan Sabancı Holding'in varlıkları 21 milyar dolardan 43.9 milyara, Oyak ve iştiraklerinin toplam varlıkları 4.6 milyardan 19 milyara, Şişecam'ın varlıkları 2.3 milyardan 4.5 milyara, Çalık grubunun toplam varlıkları 1 milyardan 3.3 milyara, Enka'nın varlıkları ise (2003-2007 arasında) 1.86 milyar dolardan 7.86 milyara yükselmiştir. Kısacası, birçok grup, birinci AKP iktidarı döneminde varlıklarını birkaç kat arttırmış durumdadır. Birkaç on yılda oluşan varlıklar, inanılması güç biçimde, yalnızca beş yıl içinde ikiye, üçe, beşe katlanmıştır'', bkz: (Öztürk, 2011: 185).

12- Ölüm cezasının kaldırılmasını, uluslararası hukukun ülke hukukuna üstünlüğünün anayasal güvence altına alınmasını, DGM'lerin kaldırılmasını, anayasada cinsiyetler eşitliğinin güçlendirilmesini, ordunun özerk siyasal gücünün dizginlenmesini ve Türk Ceza Kanunu ile Terörle Mücadele Yasası'nda yapılan bazı küçük değişiklikleri kapsayan reform paketlerinin hayata geçirilmesini işaret eden bu somut adımların çoğunun demokratikleşme açısından gerçek anlamda dönüştürücü bir etkisi olmayacaktır, bkz: (Akça, 2018: 52).

13- Avrupa Konseyi Mart 2004'te Türkiye'yi insan hakları ve demokrasi uygulamaları için izlediği ülkeler listesinden çıkarırken, aynı yılın sonunda, Kopenhag Kriterleri'ni yeterince yerine getirdiği kanaatiyle Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlaması konusunda mutabakata varacaktır.

14- Bu temkinli olma halinin arkasında gerek stratejik alanlarda gerçekleştirilecek özelleştirmelerin gerek hayata geçirildiği takdirde Kopenhag Kriterleri'nin öngördüğü siyasal reformlardan bazılarının Türkiye'nin iç ve dış güvenliğinde yaratacağı zafiyet endişesi yatmaktadır.

15- Özellikle Annan Planı'nın kabul edilmesi yönünde iktidara yapacağı çağrılar (TÜSİAD için Kıbrıs konusu, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde önemlidir), TÜSİAD ile ordunun yeniden karşı karşıya gelmesine yol açacak ve var olan bu gerilimi büyütecektir. Öyle ki, Ege Ordu Komutanı Orgenaral Hurşit Tolon (bu gündemlerin hakim olduğu 2004 yılında) Kıbrıs sorunundan bahsederken TÜSİAD'ı bu çağrılarından ötürü ''hain'' ilan edecektir, bkz: (Milliyet, 2004a).

16- Örneğin TÜSİAD'ın eski başkanlarından Cem Boyner verdiği bir röportajda AKP iktidarı için şu ifadelerde bulunacaktır; ''Özal'ın ilk döneminden bu yana Türkiye'nin en iyi idare edildiği dönem. Neyle karşılaştırınca? Geçtiğimiz neredeyse 20 yılın berbat hükümetleriyle karşılaştırıldığında. Bugünkü AKP iktidarı pozitif fark atıyor. Beğendiğim kısmı, icraatını tatlı tatlı uygulamayı tercih etmesi (…) Demokratikleşme, reformlar, askerin siyaset dışına çekilmesi ve Kıbrıs gibi konuları 40 yıllık bir siyaset tecrübesi olan bir ekip nezaketiyle yapıyorlar. Tuttuğu yolun çok doğru olduğu kanaatindeyim'', bkz: (Milliyet, 2004b).

17- 2004 yılında dönemin TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı büyük sermayenin taleplerini Görüş dergisinde kaleme alacağı bir yazısında şu ifadelerle dile getirecektir (2004: 7); ''IMF ile olan ilişkimizin 2005 ve sonrasında da sürdürülmesi gerektiğini savunuyoruz. Çünkü bu ilişkinin, disiplin sağlayıcı gücüne inanıyoruz. Bu disiplinli ortamın, kamu kesimi borçlanma gereğini çekecek yapısal reformların tamamlanması için kullanılmasını savunuyoruz. Kamu idaresi reformuyla rasyonel bir örgütlenme ve gider kontrolü sağlanması, sosyal güvenlik reformu ile kamu bütçesinde kanayan büyük bir yaranın kapatılması, vergi reformuyla bütçenin gelir tarafında ciddi bir atılım yapılması, mali sistem reformunun tamamlanmasıyla büyüme yolundaki en önemli destek olan kredi arzının artırılması, bu bakış açımızın temellerini oluşturuyor.''

18- Yazının kapsamını aşma kaygısı nedeniyle bu konuya girilmemekle beraber burada sadece şu ayrıntının altını çizmek yeterli olacaktır; AKP, iktidara gelmesinden oldukça kısa bir süre sonra aralıklarla başkanlık sistemi özelinde Türkiye'de siyasal rejimin dönüşümüne dair bir arzu duyduğunu yansıtacak tartışma ve eylemlerde bulunacaktır. Erken dönemine uzanan bu arzunun temelini ise, henüz tahakkümü altında olmayan devlet iktidarının dağılımını kendisi lehine yeniden düzenleme isteğinin oluşturduğunu savunmak mümkündür. Bu konuda gündemi belirleyen bazı tartışma ve eylemleri için bkz: (Cemal, 2003).

19- Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, 6 Mart 2005 tarihinde Beyazıt Meydanı'nda kadınlar tarafından Kadınlar Günü için gerçekleştirilecek eylemde

katılımcılara polis yoğun bir şiddet uygulayacak ve hükümet sözcüsü Cemil Çiçek bu şiddeti sahiplenen açıklamalarda bulunacaktır. Bu gelişmeler ülke içerisinde büyük gündem yaratırken, kadınlara uygulanan sert müdahalenin görüntüleri AB süreci çerçevesinde yılın en kritik toplantısı olan Türkiye-AB troykasını da iptalin eşiğine getirecektir. Toplantı her ne kadar dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün söz konusu etkinlik için bu süreçte Türkiye'de bulunan AB temsilcilerini ikna etmesiyle gerçekleşecek olsa da, temsilcilerin yapacağı ortak yazılı açıklama, bu olayın Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine oldukça zarar verdiğini yansıtacaktır ki bu olumsuz etki söz konusu dönem içerisinde TÜSİAD temsilcileri ile Başbakan Erdoğan arasında sert bir söz düellosunun yaşanmasına neden olacaktır. Bu konuda bkz: (Milliyet, 2005a; 2005b).

20- Aralık 2005 tarihinde gerçekleştirilecek olan TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi toplantısında dönemin TÜSİAD Başkanı Ömer Sabancı'nın ve dönemin TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa Koç'un yapacağı konuşmalar bu düşünce için iyi birer göstergedir, konuşmalar için bkz: (TÜSİAD, 2005a; 2005b).

21- TÜSİAD'ın açıklaması için bkz: (TÜSİAD, 2009).

22- 2007 tarihli bu TÜSİAD raporu, akademisyen Zafer Üskül'e hazırlatılacaktır. Üskül, 2007 genel seçimlerinin ardından AKP milletvekili olarak Meclis'e girecektir.

23- İki sermaye fraksiyonu arasındaki çatışma en temelde, küçük-orta ölçekli sermayenin kredilere, devlet teşviklerine ve ihalelere erişim kapasitesinin kısıtlı olmasına dayanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler tarihsel olarak kredi alma imkanlarının sınırlı olmasından şikâyet ederlerken; devlet bankalarının kredilerinden, teşviklerinden ve ihalelerden faydalanmalarını sağlayacak daha genişlemeci para politikalarının uygulanmasını talep edecekler bu doğrultuda mali disipline dayalı politikalara karşı çıkacaklardır. Zira temelde mali disipline dayalı makro-ekonomik yapı, bu işletmelerin ihtiyaç duyduğu devlet kaynaklı kredilere getirilen kısıtlamalar etrafında zaten dar olan finansman imkanlarının daha da daralması anlamına gelmektedir. Finansal istikrarın esaslarına dayalı makro-ekonomik koşullar üzerinden kendi üretim tabanını aşamalı olarak üst seviyeye taşıma stratejisi içeren TÜSİAD için ise finansal istikrar koşullarını korumaya yönelik makro-ekonomik politikalar oldukça hayatidir zira, tarihsel bir sorun olarak ülke içi tasarruf oranlarının düşük olması mevcut durumda dış finansal kaynaklara bağımlılığı devam ettirmektedir. İşlerinin söz konusu dış finansal kaynakların ülkeye girişinin sürekliliğine dayalı olması ve vurgulanan sürekliliğin ülkenin finansal istikrarına bağlı olması, makro-ekonomik yapının sağlamlılığının temin edilmesini gerekli kılmaktadır.

24- Burada bir parantez açmak gerekirse, Milli Görüş geleneğinden ayrılan AKP'nin iktidara gelmesi, 90'lı yıllarda İslamcı sermaye içerisinde küresel kapitalist ağlarla ilişki içerisine girmesi suretiyle diğerlerine kıyasla daha agresif bir büyüme

gösterecek olan sermaye kesimlerinin iktidar bloğuyla bütünleşmesini temsil etmektedir (Sönmez, 2010: 98-99). Siyasal alanda yaşanan bu dönüşüm, süreç içerisinde İslamcı sermayenin hızlı bir şekilde büyük bir etki alanı elde etmesinde belirleyici olurken AKP iktidarı döneminde yerel yönetim yatırımları, özelleştirmeler ve kamu ihale destekleri gibi çeşitli mekanizmalar siyasal iktidar ile organik ilişkiye sahip bu kesimlerin palazlanmasında ve ekonomik ölçüde de güçlerini oldukça arttırmalarında belirleyici olacaklardır (Buğra ve Savaşkan: 2021). Öyle ki, AKP'nin üst yönetim kadrolarıyla ya da doğrudan Erdoğan ile dirsek teması bulunan İslamcı sermaye içerisindeki bazı gruplar süreç içerisinde TÜSİAD üyesi olacak kadar büyüyeceklerdir (yine de bu dönem Türkiye'de hala daha sermayenin hakim fraksiyonu TÜSİAD'da temsil edilen büyük sermaye olmaya devam edecektir) (Sönmez, 2013; Öztürk, 2011).

25- Bu olumsuz sinyalleri (Batı Avrupa pazarlarındaki çöküşe bağlı olarak) ihracatın azalışı ve istihdam ile iç talepte yaşanan keskin düşüş oluşturmaktadır.

26- Bu talepleri en net haliyle gözlemlemek için TÜSİAD 38. Olağan Genel Kurulu'nda Arzuhan Doğan'ın gerçekleştireceği konuşmanın iyi bir çıkış noktası olduğunu söylemek mümkündür. TÜSİAD Başkanı Arzuhan Doğan'ın konuşmasının tam metni için bkz: (TÜSİAD, 2008a).

27- ''Açıktır ki, 2001 yılının dünya şartlarına göre tasarlanmış olan uyum programı ile sağlayabileceğimiz iyileşmenin sınırına gelmiş durumdayız. İçerden ve dışarıdan gelen bu baskıları aşabilmemiz için ekonomimizi uzun vadeli bir perspektifle yeniden yapılandırmamız şart. Bunu sağlayabilmek için, geleceğin dünyasını iyi analiz eden, daha fazla katma değer üreten, dış talep ve kaynaklardan daha fazla pay almamızı sağlayacak, göreceli üstünlüklerimizi iyi kullanan, yeni bir strateji ve uygulama programı yapmak zorundayız (…) Önümüzdeki veriler, bugün böyle bir hamle yapmazsak, yarışta ciddi biçimde geri kalabileceğimizi gösteriyor (…) Önümüzde gerçekten zorlu bir dönem var ve bu dönemi ancak AB sürecine kuvvetle asılarak, ekonomimizi yapısal olarak dönüştürerek aşabiliriz. Bunun için dünyadaki gelişmeleri ve rekabet koşullarını dikkate alan bir vizyon ve strateji ile, somut ve ayrıntılı bir takvime bağlı, ülkenin ufkunu açan, toplumun mutabakatını sağlamış yeni bir ekonomik programa ihtiyacımız var'', bkz: (TÜSİAD, 2008b).

28- ''Konuya ilişkin olarak IMF tarafından önerilen iki koşul hayati önem taşımaktaydı: Birincisi, IMF'nin vergi idaresinin bilgisayarlı sisteme geçirilmesi için bastırması; ikincisi, belediye harcamalarında kesintiye gidilmesini talep etmesiydi. Bu koşulların her ikisi de küçük ölçekli sermayenin çıkarlarına zarar vermekteydi, çünkü bu kesim, hem siyasi kaygılar taşıyan devlet kurumlarının idaresindeki 'esnek' vergi toplama sisteminden hem de AKP kontrolündeki belediyelerle kurdukları yakın ilişkiler sayesinde belediyeler düzeyindeki kamu harcamalarından en fazla yararlanan kesimdi.'' (Bekmen, 2018: 92)

29- AKP, seçim sürecinde popülist harcamaları sınırlayacak olması nedeniyle kemer sıkma programına mesafeli duracaktır.

30- ‘‘Depolitizasyon, Türkiye’de 2001 krizinin üstesinden gelinmesi için başvurulan bir stratejiydi; aynı şekilde, kurumsal yeniden politizasyon döneminde yapılan politika değişiklikleri de 2008 sonrası dönemin krizlerine verilen bir tepki olarak anlaşılmalıdır. O dönemde (…) depolitizasyon, 2008 sonrası dönemin sorunlarını yönetmek için uygun olmayan bir araç haline gelmişti. Yeni ortam, manuel ve yeniden siyasallaştırılmış karar alma mekanizmalarına ve aylık, günlük ve hatta saatlik gelişmelere göre tam zamanında belirlenen politikalara ihtiyaç duyuyordu.’’ (Kutun, 2020: 139)

31- Hatırlatmak gerekirse AKP’nin devlet aygıtı içerisinde fitilini ateşleyeceği bu mücadele, devlet iktidarının merkezileştirilmesine karşılık gelmektedir.

32- Doğan grubunun alacağı ceza, TÜSİAD üzerinde belli bir oranda korku iklimi oluştururken (Cumhuriyet, 2009), büyük sermaye içerisindeki çatışmaların yoğunlaşmasını desteklemesi ile de TÜSİAD’ın birliğinde ayrıştırıcı bir etki yaratacaktır (söz konusu korku, diğer sermaye gruplarının da siyasal iktidar tarafından benzer baskıya maruz bırakılarak özelleştirme ve ihale süreçlerinden dışlanmak gibi devlet kaynaklarından, ayrıcalıklarından uzaklaştırılmasına yönelik hissettiği endişedir). Dolayısıyla büyük sermaye ile AKP iktidarı arasındaki (bir süre önce bozulmuş olan) güç dengesinin AKP tarafında ağırlık kazanmasını sağlayan söz konusu yaptırım, TÜSİAD’ın tok ve gür sesi içerisinden çatlak seslerin çıkmasını da tetikleyecek ve bu durum konuşmalarındaki tonlamanın etki gücünü görece kıracaktır. Bu konuda bkz: (Doğdu, 2025: 266-269).

33- ‘‘Temel hak ve özgürlükler konusunda çok noktada aynı yerde olmamıza rağmen paketin bazı noktalarında, bizim için çok önemli noktalarında, özellikle kuvvetler ayrılığı konusunda görüş ayrılıklarımız var (…) Anayasa Mahkemesi’nin 19 üyesinin 16’sının Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, üstelik bunun 7’sinin Cumhurbaşkanı tarafından re’sen atanması, yürütmenin yargı üzerindeki etkisini arttıracaktır. Yargı bağımsızlığını zedeleyecek düzenlemeler, yargının tarafsızlığı tartışmalarını anlamsızlaştırmaktadır’’, bkz: (Cumhuriyet, 2010a).

34- TÜSİAD anayasa paketine yönelik tavrıyla kısa sürede bütün şimşekleri üzerine çekecektir, öyle ki, Başbakan Erdoğan TÜSİAD’ı önce katıldığı bir televizyon programında ‘‘Bitaraf olan bertaraf olur’’ sözleriyle hedef alacak, daha sonra miting meydanında ‘‘gözden çıkarmakla’’ tehdit edecektir, bkz: (Cumhuriyet, 2010b).

35- Tam da burada TÜSİAD’ın 2012 tarihli raporunda (2012: 11-12) yer alan şu ifadelerin altını çizmek gerekir; ‘‘Ekonomik ve sosyal boyutları olan iklim değişikliği sadece bir çevre olgusu olarak algılanmamalıdır (…) İklim değişikliği ile mücadele, küresel ekonominin bir dönüşüm geçirerek düşük karbon salımı prensibini

benimseyen üretim ve hizmet yöntemlerine geçişini gerekli kılmaktadır. Düşük karbon ekonomisini oluşturacak olan bu yeni yöntem ve teknolojilerin 3.5-4 trilyon dolarlık bir piyasa yaratacağı öngörülmektedir. Küresel olarak düşük karbon ekonomisine doğru bir yönelim, Türkiye gibi rekabet gücünü artırmayı hedefleyen bir ülke için büyük fırsatları beraberinde getirmektedir. Yeni piyasa koşullarına adapte olacak şekilde ekonominin yapılandırılması, rekabet gücünün korunarak bu piyasadan pay alınmasında önemli bir rol oynayacaktır.''

36- ''Bir 'birikim stratejisi', çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik 'büyüme modelini' tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer. Böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için sermaye dolaşımının (para veya banka sermayesi, endüstriyel sermaye, ticari sermaye gibi) farklı momentlerini bir fraksiyonun (bileşimi diğer şeylerin yanı sıra kapitalist gelişimin aşamaları ile değişen) hegemonyası altında birleştirmesi gerekir.'' (Jessop, 2008: 266)

37- Anayasa referandumundan hemen önce katılacağı bir programda Başbakan Erdoğan, TÜSİAD'ı işaret ederek şu ifadelerde bulunacaktır (Hürriyet, 2010); ''Sermaye ciddi anlamda el değiştirmeye başladı. Anadolu sermayesinin yaptığı ihracat çok büyük. Bir Konya'da Kayseri'de dünyaca ünlü markaların parçaları üretilmeye başlandı. Belki bundan rahatsız oluyorlar (…) Fakat isteseler de istemeseler de Türkiye'de artık sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı.''

38- AKP, birbirinden kopuk olmayan bu iki durumun gelişimi esnasında hem bütün bu dönüşüme hız kazandırmak hem de bu dönüşümün önüne çıkacak yasal ve bürokratik engellerin etrafından dolanmak amacıyla ''ad hoc'' mekanizmalarını devreye sokacak ve dönem içinde sıklıkla kanun hükmünde kararnamelere, torba yasalara başvuracaktır.

39- Belirtmek gerekir ki devlet iktidarının merkezileşmesini ve tek bir odakta toplanmasını destekleyen bu önemli hamle dönem içerisinde ''AKP'nin başkanlık sistemi provası'' olarak yorumlanacaktır. Nitekim Erdoğan, ilerleyen süreçte bu yorumları kabul edecek ve hatta bir adım ötesine geçerek, başkanlık sisteminin halihazırda dolaylı olarak uygulandığını dile getirecektir; ''Biz bir şey getirdik, bu çok büyük bir değişiklikti. Bakanlık yardımcısı sistemini getirdik. Bu sistem aslında başkanlık sisteminin dolaylı olarak uygulanmasıdır'', bkz: (Cumhuriyet, 2012).

40- Merkez Bankası'nın kurumsal yapısı, örgütlenmesi ve statüsü korunurken (yani bağımsız bir Merkez Bankası ile depolitize edilmiş para politikası sürdürülmeye çalışılırken) hükümet, bankanın bazı politika alanlarına açıkça müdahale etmeye başlayacak, bu doğrultuda mali disiplin ile borç politikası gevşetilecektir.

41- ‘‘AKP hükümeti, özellikle 2010’dan sonra Merkez Bankası tarafından belirlenen yüksek faiz oranlarını yüksek sesle eleştirdi. AKP’nin, faiz oranlarını düşürmesi için Merkez Bankası’na yaptığı baskı, büyük bankalara sahip olmadıkları için genellikle daha düşük faiz oranları talep eden ikinci nesil burjuvazinin çıkarlarını nasıl gözetmeye çalıştığını göstermektedir.’’ (Bozkurt, 2021: 208)

42- 2008’de IMF anlaşmasının sona erdirilmesinin ardından finansal piyasaların güvenini yeniden kazanmak amacıyla dönemin Başbakan Yardımcısı Babacan tarafından hazırlanan bu kanunun taslağı, Meclis’in alt komisyonlarında onaylanmasına ve Meclis’te oylanmasının beklenmesine karşın son dakikada Erdoğan tarafından geri çekilecektir. Erdoğan tarafından gerekçe olarak her ne kadar ülke içerisinde yeni bir IMF yaratılmasının anlamının olmaması gösterilirken bu geri adımda AKP ile yakın olan sermaye gruplarının çıkarlarını gözetme kaygısının da rol oynadığını söylemek mümkündür; ‘‘(…) icraatları kamu harcamalarının daha geniş bir yelpazede kullanılmasına dayanan ve bu nedenle Mali Kural Kanunu’nun uygulanmasından zarar görecek olan bazı bakanlıklar, örneğin Ulaştırma Bakanlığı ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Kanunla getirilen koşulları yumuşatmaya çalıştı (…) Yaklaşan 2011 seçimlerine ilaveten, AKP’nin aldığı bu inisiyatifin özel sebebi, harcama yapan ve icraatları özellikle AKP’ye yakın duran sermaye grupları açısından hayati önem taşıyan bakanlıklar ve belediyelere manevra alanı yaratmaktı.’’ (Bekmen, 2018: 98)

Kaynakça

Akça, İ. (2018) ‘‘1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri’’, İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), *‘‘Yeni Türkiye’’ye Varan Yol* içinde, Çev. K Deniz, İstanbul: İletişim, 27-67.

Akçay, Ü. (2009) ‘‘Bir Krizden Diğerine Değişen Ne? Türkiye’de 2001-2008 Dönemi TCMB Politikaları ve Sermaye-İçi Kesimlerin Farklılaşan Talepleri’’, S. Korkusuz Kurt (Der.), *Almanak 2008 Analizleri* içinde, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 77-88.

Akçay, Ü. (2012) ‘‘2011 Krizinin Gölgesinde Yeni Sanayi Politikaları Üzerine Bir Not’’, *Praksis*, 27, 145-166.

Akçay, Ü. (2019) ‘‘Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz’’, *Toplum ve Bilim*, 147, 46-71.

Akçay, Ü. (2021) ‘‘Sermayenin İç Savaşı ve Ötesi; Muharebenin Düğümü: Para politikası’’, *1+1 Express*, https://birartibir.org/muharebenin-dugumu-para-politikasi/, (Son Erişim Tarihi, 2/4/2025).

Altınörs, G. ve Akçay, Ü. (2022) ‘‘Authoritarian neoliberalism, crisis and consolidation: the political economy of regime change in Turkey’’, *Globalizations*, 18(7), 1029-1053.

Angın, M. ve Bedirhanoğlu, P. (2013) ‘‘AKP Döneminde Türkiye’de Büyük Ölçekli Özelleştirmeler ve Devletin Dönüşümü’’, *Praksis*, 30-31, 75-95.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2012) *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, 2. Baskı. İstanbul: Yordam.

Bedirhanoğlu, P. ve Yalman, G. L. (2010) ‘‘State, class and the discourse: reflections on the neoliberal transformation in Turkey’’ A. Saad-Filho ve G. L. Yalman (Der.), *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries* içinde, London: Routledge, 107-127.

Bekmen, A. (2018) ‘‘Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye’’, İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), *‘‘Yeni Türkiye’’ye Varan Yol* içinde, Çev. K Deniz, İstanbul: İletişim, 69-102.

Bekmen, A. (2024) ‘‘The Parcelled State: A Political and Historical Framework for the Current Intra-State Crisis in Turkey’’, *Journal of Contemporary Asia*, 54(3), 502-522.

Boratav, K. (2013) ‘‘AKP’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi’’, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP Kitabı* içinde, 3. Baskı, Ankara: Phoenix, 463-472.

Bozkurt, U. (2021) ‘‘State-Bourgeoisie Relations under Neoliberalism with Turkish Characters’’, *Historical Materialism*, 29(4), 188-228.

Buğra, A. ve Savaşkan O. (2021) *Türkiye’de Yeni Kapitalizm*, Çev. B. Doğan, 4. Baskı, İstanbul: İletişim.

Carnoy, M. (2013) ‘‘Gramsci ve Devlet’’, *Devlet ve Siyaset Teorisi* içinde, Çev. S Coşar vd, Ankara: Dipnot, 91-117.

Cemal H. (2002) ‘‘Kabus senaryosu ne anlama geliyor?’’, *Milliyet*, 25 Temmuz, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2002.07.25, (Son Erişim Tarihi, 7/11/2024).

Cemal H. (2003) ‘‘Pusulayı şaşırmak yerine…’’, *Milliyet*, 22 Nisan, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2003.04.22, (Son Erişim Tarihi, 10/11/2024).

Cizre, Ü. (2008) ‘‘The Justice and Development Party and the military: Recreating the past after reforming it?’’, Ü. Cizre (Der.), *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party* içinde, New York: Routledge, 132-171.

Cumhuriyet (11/10/2008) ‘‘Harekete geçme zamanı’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2008-10-11/0, (Son Erişim Tarihi, 23/11/2024).

Cumhuriyet (23/03/2009) ‘‘Tespit yapmaya korkuyoruz’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2009-03-23/0, (Son Erişim Tarihi, 24/11/2024).

Cumhuriyet (26/03/2010a) ‘‘Açıkları kapatmıyor’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2010-03-26/0, (Son Erişim Tarihi, 26/11/2024).

Cumhuriyet (18/08/2010b) ‘‘Tarih sizi affetmez’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2010-08-18/0, (Son Erişim Tarihi, 28/11/2024).

Cumhuriyet (28/09/2012) ‘‘Fezlekeler yolda’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2012-09-28/0, (Son Erişim Tarihi, 4/12/2024).

Cumhuriyet (6/02/2017) ‘‘Güçler ayrılığı şart’’, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2017-02-06/0, (Son Erişim Tarihi, 15/02/2025).

Çakır, R, (1990) *Ayet ve Slogan: Türkiye’de Siyasi Oluşumlar*, İstanbul: Metis.

Çelik, A. (2017) ‘‘Zarf Değişti Mazruf Aynı: 6356 Sayılı Yasa Sonrasında Türkiye’de İşçi Sendikacılığı’’, A. Makal ve A. Çelik (Der.), *Zor Zamanlarda Emek* içinde, Ankara: İmge, 149-215.

Çulha Zabcı, F. (2013) ‘‘Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası’’, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP Kitabı* içinde, 3. Baskı. Ankara: Phoenix, 139-150.

Doğan, M. G. (2018) ‘‘Örgütlü İşçi Hareketinin Sindirilmesi’’, İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), *‘‘Yeni Türkiye’’ye Varan Yol* içinde, Çev. K Deniz, İstanbul: İletişim, 261-278.

Doğdu, H. B. (2025) *Türkiye’de 1980 Sonrası Kriz Süreçlerinde Büyük Sermayenin Siyasal Rejim Arayışları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ercan, F. ve Oğuz, Ş. (2006) ‘‘Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası’’, *Praksis*, 15, 159-182.

Ercan, F. ve Oğuz, Ş. (2020) ‘‘Understanding The Recent Rise of Authoritarianism In Turkey In Terms of The Structural Contradictions of The Process of Capital Accumulation’’, P. Bedirhanoğlu vd. (Der.), *Turkey’s In State in the Making* içinde, London: Zed Books, 97-117.

Hürriyet (11/09/2010) ‘‘Erdoğan: Sermaye el değiştiriyor’’, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-sermaye-el-degistiriyor-15752853, (Son Erişim Tarihi, 8/01/2025).

Jessop, B. (2008) *Devlet Projesi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, Çev. A Özcan, Ankara: Epos.

Kutun, M. (2020) ‘‘The AKP’s Move From Depoliticization To Repoliticization In Economic Management’’, P. Bedirhanoğlu vd. (Ed.), *Turkey’s In State in the Making* içinde, London: Zed Books, 134-150.

Milliyet (09/07/2002) ‘‘AB için de program için de hemfikiriz’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2002.07.09, (Son Erişim Tarihi, 7/10/2024).

Milliyet (27/03/2003) ‘‘Hükümet hazırlıksız çıktı 50 yıl geriye gidebiliriz’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2003.03.27, (Son Erişim Tarihi, 7/11/2024).

Milliyet (23/01/2004a.) ‘‘Giden ‘hain’ sözünü eleştirdi, gelen ‘Önceliğimiz Avrupa’ dedi’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2004.01.23, (Son Erişim Tarihi, 13/11/2024).

Milliyet (15/03/2004b) ‘‘Çin hepimizi farklı ve iyiye zorluyor’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2004.03.15, (Son Erişim Tarihi, 13/11/2024).

Milliyet (08/03/2005a) ‘‘Avrupa duydu ‘cop’ seslerini’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2005.03.08, (Son Erişim Tarihi, 16/11/2024).

Milliyet (12/03/2005b) ‘‘TÜSİAD’la gerilim’’, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=2005.03.12, (Son Erişim Tarihi, 16/11/2024).

Milliyet (15/11/2008) ‘‘TÜSİAD: Kamu İhale Kanunu AB’ye aykırı hale geliyor’’, https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/tusiad-kamu-ihale-kanunu-ab-ye-aykiri-hale-geliyor-1016347, (Son Erişim Tarihi, 9/01/2025).

Milliyet (15/04/2009) ‘‘TÜSİAD: Ergenekon’da temel haklar ihlal edildi’’, https://www.milliyet.com.tr/gundem/tusiad-ergenekon-da-temel-haklar-ihlal-edildi-1083233, (Son Erişim Tarihi, 24/11/2024).

Milliyet (16/02/2010) ‘‘Türkiye’nin demokratik standartta eksiği var’’, https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiye-nin-demokratik-standartta-eksikligi-var-1199602, (Son Erişim Tarihi, 25/02/2025).

Mütevellioğlu, N. ve Işık, S. (2009) ‘‘Türkiye’de Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm’’, N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 159-204.

Öniş, Z. (2012) ‘‘The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era’’, *Turkish Studies*, 13(2), 135-152.

Öztürk, Ö. (2011) *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları*, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Poulantzas, N. (2003) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Ş. Ünsaldı, Ankara: Epos.

Poulantzas, N. (2010) ‘‘Politik Kriz ve Devletin Krizi’’, *Poulantzas Kitabı* içinde, Çev. A. Sarı ve S. Güzelsarı, Ankara: Dipnot, 405-440.

Sabancı, Ö. (2004) ‘‘Yarını inşa etmeyen, bugünü elinden kaçıracaktır’’, *Görüş*, 59, 6-7.

Sabuncu M. (2011) ‘‘Balyoz Yorumu’’, *Milliyet*, 18 Şubat, https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/murat-sabuncu/balyoz-yorumu-1353726, (Son Erişim Tarihi, 25/02/2025.

(Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) (2010) *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014*, Ankara: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.

Sönmez, M. (2010) *Türkiye’de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri*, İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Sönmez, M. (2013) ‘‘2000’ler Türkiye’sinde AKP, Hakim Sınıflar ve İç Çelişkileri’’, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP Kitabı* içinde, 3. Baskı, Ankara: Phoenix, 179-191.

Tükel, H. (2004) ‘‘İnanması zor ama gerçek’’, *Görüş*, 59, 1.

TÜSİAD (2005a) *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı’nın Yüksek İstişare Konseyi Açılış Konuşması*, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/651-tusiad-yonetim-kurulu-baskani-omer-sabancinin-yuksek-istisare-konseyi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 26/12/2024).

TÜSİAD (2005b) *TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa V. Koç’un Yüksek İstişare Konseyi* Konuşması, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/650-tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-mustafa-kocun-yuksek-istisare-konseyi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 24/12/2024).

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) (2006) *Türk Demokrasisinde 130 Yıl (1876-2006) Prof. Dr. Bülent Tanör’ün Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10’uncu Yıl Güncellemesi Raporu*, İstanbul: TÜSİAD.

TÜSİAD (2008a) TÜSİAD *Yönetim Kurulu Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ’ın 38. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması*, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/759-tusiad-yonetim-kurulu-baskani-arzuhan-dogan-yalcindagin-38--genel-kurul-toplantisi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 06/01/2025).

TÜSİAD (2008b) ‘‘TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mustafa V. Koç’un 38. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/760-tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-mustafa-v--kocun-38--genel-kurul-toplantisi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 06/01/2025).

TÜSİAD (2009) ‘‘TÜSİAD: Ergenekon Soruşturması, Öneminin Gerektirdiği Özen Gösterilerek Sürdürülmelidir’’, https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/1578-tusiad--ergenekon-sorusturmasi--oneminin-gerektirdigi-ozen-gosterilerek-surdurulmelidir, (Son Erişim Tarihi, 25/02/2025).

TÜSİAD (2010a) ‘‘TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner’in Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/407-tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 08/01/2025).

TÜSİAD (2010b). ‘‘TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner’in Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Açılış Konuşması’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/398-tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-acilis-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 09/01/2025).

TÜSİAD (2014) ‘‘TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Haluk Dinçer’in Cansu Çamlıbel ile Söyleşisi- Hürriyet Gazetesi- 29 Aralık 2024’’, https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/8281-tusiad-yonetim-kurulu-baskani-haluk-dincerin-cansu-camlibel-ile-soylesisi---hurriyet-gazetesi---29-aralik-2014, (Son Erişim Tarihi, 04/03/2025).

TÜSİAD (2017a) ‘‘Tuncay Özilhan 47. Genel Kurul Toplantısı’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/9581-tuncay-ozilhan-47-genel-kurul-toplantisi-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 04/03/2025).

TÜSİAD (2017b) ‘‘Tuncay Özilhan- TÜSİAD Yükske İstişare Konseyi Toplantısı Konuşması’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/9698-tusiad-yuksek-istisare-konseyi-baskani-tuncay-ozilhan-yik-konusmasi-18-05-2017, (Son Erişim Tarihi, 05/03/2025).

TÜSİAD (2019) ‘‘Tuncay Özilhan- Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı Konuşması’’, https://tusiad.org/tr/konusma-metinleri/item/10300-tuncay-ozilhan-yuksek-istisare-konseyi-toplantisi-konusmasi, (Son Erişim Tarihi, 27/06/2025).

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) (2011) İş *Dünyasının Yeni Yasama Dönemine İlişkin Beklentileri 2011-2015*, İstanbul: TÜSİAD.

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) (2012) *Düşük Karbon Ekonomisine Geçiş: İklim Değişikliği Müzakereleri ve Özel Sektörün Rolü*, İstanbul: TÜSİAD.

Uzgel, İ. (2013) ‘‘AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü’’, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP Kitabı* içinde, 3. Baskı, Ankara: Phoenix, 11-39.

Yaman-Öztürk, M. ve Ercan, F. (2009) ‘‘1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler’’, *Praksis*, 19, 55-93.

Yavuz, M. H. (2018) ‘‘A Framework for Understanding the Intra-Islamist Conflict Between the AK Party and the Gülen Movement’’, *Politics, Religion & Ideology*, 19(1), 11-32.

Yıldırım, K. (2021) ‘‘‘Sermaye’ Yeniden Hegemonya Tesis Ederken: Devlet Projesi ve Kriz’’, *Siyasal İktisat*, https://www.siyasaliktisat.com/post/sermaye-hegemonya-yildirim, (Son Erişim Tarihi, 16/09/2025).